

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Magistratura Mərkəzi

əlyazması hüququnda

Bayramov Ceyhun Qurban oğlu

“Azərbaycanda sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin
formalaşması” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 “Maliyyə”

İxtisaslaşma: “Sığorta işinin təşkili”

Elmi rəhbər:

i.u.f.d. Məmmədova G. Q

Magistr proqramının rəhbəri:

UNEC fəxri prof. A.M.Kərimov

Kafedra müdiri: i.e.d.prof. Ələkbərov Ə. Ə

Bakı – 2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I. Fəsil. Azərbaycanda sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının nəzəri və metodoloji əsasları.....	7
1.1. Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının nəzəri əsasları.....	7
1.2. Sığortanın iqtisadi mahiyyəti və zəruriliyi.....	13
1.3. Sığortanın sosial-iqtisadi rolu və əhəmiyyəti.....	20
II. Fəsil. Azərbaycanda sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının müasir vəziyyəti.....	30
2.1. Sığorta təşkilatlarının gəlir və xərclərinin, maliyyə nəticələrinin təhlili və qiymətləndirilməsi.....	30
2.2. Sığorta təşkilatlarının ehtiyatlarının formalaşması və yerləşdirilməsinin təhlili.....	37
2.3. Sığorta təşkilatlarının ödəmə qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi.....	44
III. Fəsil. Azərbaycanda sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşması problemlərinin təkmiləşdirilməsi yolları.....	53
3.1. Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşması istiqamətlərinin təkmiləşdirilməsi.....	53
3.2. Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasında səmərəliliyin artırılmasında dünya təcrübəsinin rolu.....	59
3.3. Azərbaycan iqtisadiyyatının müasir dövründə sığorta bazarının inkişaf istiqaməti və onun təkmiləşdirilməsi.....	66
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	73
ƏDƏBİYYAT.....	75
ƏLAVƏLƏR.....	77

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dövrümüzdə sığorta təşkilatlarının fəaliyyəti və onun maliyyəsinin formalaşması əsasında iqtisadiyyatda əhəmiyyətli dərəcədə keyfiyyət dəyişiklikləri aparılır. Sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə və onun maliyyəsinin formalaşması, həmçinin təkmilləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir.

Sığorta – cəmiyyət üzvlərinin hələlik həyatının sosial müdafiəsi üçün zəruri olan ehtiyacların ödənilməsindən maliyyə ehtiyat vəzifəsini tutur. Beləliklə, sığorta təşkilatlarının maliyyəsi formalaşmış olur. Sığorta bazarlarında rəqabət üstünlüyünə malik olan sığortaçıları daha çox mənfəət əldə edir.

Sığorta təşkilatının maliyyəsi dedikdə təşkilatın maliyyə – təsərrüfat fəaliyyətinin son nəticəsi kimi başa düşülür. Sığorta təşkilatının maliyyə nəticələri müəyyən dövr üçün xərc və gəlirlərin müqayisəsi ilə müəyyən edilir.

Sığorta təşkilatının nəticələri sığorta xidmətinin həyata keçirilməsiylə əldə edilmiş gəlirlər və sərf edilmiş xərclərin fərqi kimi çıxış edir. Bu vasitə ilə sığortaçı gəlirlərinə vergi tətbiq edilməsi nəzərdə tutulmuş maliyyə nəticəsi hesablanması tətbiq edilir.

Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin rolu iqtisadi həyatda olduqca vacibdir. Sığorta təşkilatlarının maliyyəsi iqtisadi subyektlərinin öz fəaliyyətlərini təmin edilməsində, investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsində, müəyyən iqtisadi layihələrdən formalaşdırılmasında, təbii fəlakət və ya hər hansı bir hadisə nəticəsində ölkə iqtisadiyyatından dəyər biləcək olan zərərlərin aradan qaldırılmasında əsas rol oynayır.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının formalaşdırılmasında Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin xidmətləri əvəzsizdir. Ümummilli liderimiz ölkənin perspektivli inkişaf istiqamətini öz uzaqgörənliyi ilə belə ifadə etmişdi: “Mən Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı üzrə dövlətin həyatə keçirəcəyi siyasətlərini müəyyən etmişəm. Burada əsas məqsəd islahatların həyata keçirilməsidir, onların reallaşdırılması ilə istehsalların artmasına, inkişaf etməsinə, mülkiyyətlərin özəlləşməsinə, özəl sektorun inkişafına, bazar iqtisadiyyatının,

sahibkarlığın genişlənməsinə şəraitlərin yaradılaraq stimullaşdırılmasından ibarətdir. Bu bizim dövlət siyasətimizin əsas prinsiplərini təşkil edir”.

Tədqiqatın vəzifə və məqsədləri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi sığorta təşkilatlarının sürətli inkişafına, onların maliyyə imkanlarının genişlənməsinə, ödəmə qabiliyyətlərinin artımına nail olmaqdır. Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin təkmilləşdirilməsi üçün bir sıra əsas vəzifələr müəyyən edilmişdir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- Ölkədə sığorta təşkilatlarının sığorta, investisiya və maliyyə fəaliyyətlərinin prioritetliliyinin müəyyən olunması
- Sığorta təşkilatlarının vergiyə cəlb olunma yollarının təkmilləşdirilməsi
- Sığorta resursunun hərəkət səmərəliliyinin tənzimlənməsinin düzgün aparılması
- Sığorta təşkilatları üzrə maliyyə stabilliyinin təmin edilməsi
- Sığorta təşkilatlarının normativlərə uyğun olaraq ödəmə qabiliyyətliliyinin təmin edilməsi

Tədqiqatın obyekt və predmeti. Dissertasiya işinin predmetini sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin əmələ gətirilməsi, düzgün bölüşdürülməsi, istifadəsi zamanı yaranan iqtisadi münasibətlərin məcmusu daxildir. Tədqiqat obyektini isə Azərbaycan Respublikasının milli sığorta bazarı təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsası. Dissertasiyanın nəzəri əsasını sığorta, sığorta bazarı, sığorta təşkilatları, onların maliyyəsi, pul – kredit münasibətləri üzrə iqtisadçıların elmi əsərlərinə, iqtisadi nəzəriyyəyə, sığorta sistemlərinə, Azərbaycan Respublikası normativ və qanunvericiliklərə əsaslanır. Tədqiqatın metodoloji bazası isə elmi metod və vasitələrin, həmçinin onların induktiv və deduktiv üsullarının təhlillərinin təşkili və əsaslandırılmasıdır.

Dissertasiya informasiya mənbəyi. Onun informasiya bazasının əsasını müxtəlif ədəbiyyatlar, həmçinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası,

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sığorta Nəzarət orqanı, Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş norma və aktlar, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin, sığorta təşkilatlarının məlumat, hesabat və göstəriciləri, həmçinin jurnalların və məqalələrin müxtəlif nəşrlərindəki informasiyalat təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyanın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Sığorta bazarında sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin məzmununun formalaşması, maliyyə ehtiyat və resurslarının ödəmə qabiliyyəti arasında münasibətlərin araşdırılması, maliyyə mənbələrinin müəyyən olunmasıdır.
- Ölkə üzrə sığorta təşkilatlarının gəlir və xərclərinin, strukturunun və nəticələrinin müəyyən edilməsi, sığorta ehtiyatlarının yerləşməsi və onların formalaşdırılması aspektlərinin hazırlanıb işlənməsidir.
- Respublikamızda sığorta təşkilatlarının formalaşmasının təkmilləşməsi istiqamətləri, ölkə iqtisadiyyatı üzrə sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin milli sığorta bazarına və dünya sığorta bazarına inteqrasiyasını, onun prioritetlərinin müəyyən olunmasıdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti onun materiallarının, nəticələrin, irəli sürülən təklif və inkişaf nəticələri iqtisadiyyatda gələcək üçün elmi – praktiki araşdırmaların təməlində böyük rol oynayacaqdır. XX əsrin axırı XXI əsrin əvvəllərində Respublikamızda sığorta sisteminin praktiki əhəmiyyəti artmışdır. İqtisadiyyatın sürətli inkişafı ilə sığorta sistemi də inkişaf etdirilən sahələrdən birinə çevrilir.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflər, ədəbiyyat siyahısı, istinad edilən mənbələr, müxtəlif cədvəl, diaqram və sxemlərdən ibarətdir. Dissertasiyanın quruluşu aşağıdakılardan ibarətdir:

Dissertasiya girişi mövzunun aktuallığına əsaslandırılmışdır.

Dissertasiyanın birinci fəslı “Azərbaycanda sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının nəzəri və metodoloji əsasları” adlanır. Burada sığorta anlayışından, sığorta təşkilatlarından, onların maliyyəsində, sığortanın iqtisadi mahiyyəti və zəruriliyindən, sığortanın sosial, iqtisadi rolundan və əhəmiyyətindən, sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının nəzəri əsaslarının təhlil edilir.

Dissertasiyanın ikinci fəslı “Azərbaycanda sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının müasir vəziyyəti” adlanır. İkinci fəsildə sığorta təşkilatlarının gəlir və xərclərindən, sığorta təşkilatlarının maliyyə nəticələrindən, nəticələr əsasında təhlillərin aparılması və qiymətləndirilməsindən, sığorta təşkilatlarının ehtiyatlarının formalaşmasından, yerləşdirilməsindən və bölüşdürülməsinin təhlilindən, həmçinin sığorta təşkilatlarının ödəmə qabiliyyətliliyindən, ödəmə qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsinin təhlilindən bəhs edilir.

Dissertasiyanın üçüncü fəslı “Azərbaycanda sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşması problemlərinin təkmirləşdirilməsi yolları” adlanır. Bu fəsildə isə Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında sığorta bazarının inkişaf istiqamətləri və onun təkmirləşdirilməsi, sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının təkmirləşdirilməsi istiqamətləri, sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasında səmərəliliyin artırılmasının üzrə beynəlxalq təcrübələrin rolunun müəyyən edilməsi təhlilləri aparılmışdır.

Dissertasiyanın sonunda isə ümumiləçdirilən şəkildə dissertasiya mövzusunun nəticə və təkliflər, eləcə də bu işin yazılması zamanı istifadə olunan ədəbiyyat siyahısı verilmişdir.

I Fəsil. Azərbaycanca sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının nəzəri və metodoloji əsasları.

1.1. Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının nəzəri əsasları.

Müasir dövrdə iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatlarında sığorta təşkilatları mühüm yer tutur. İqtisadçı alimlərin fikrincə, cəmiyyətin hər bir fərdinin, təşkilatlarının iqtisadi və sosial fəaliyyətləri sığorta münasibətləri ilə tənzimlənir. Ölkələrin hüquqi və fiziki şəxsləri sığorta təşkilatlarının bütün növləri üzrə özlərinin əmlak və sağlamlıqlarını, ümumilikdə bütün fəaliyyətlərini risklərdən sığortalayırlar. Bu proses şəxslərin müəyyən məbləğ ödənməsi ilə həyat və fəaliyyətlərini baş verə biləcək risklərdən qorumuş olur. Hər hansısa bir hadisə zamanı dəymiş olan ziyanın fəsadlarını aradan qaldırmaq üçün sığorta təşkilatlarının maliyyəsi vasitəsi ilə qısa müddət ərzində bərpa olunub, ilkin vəziyyətinə gətirilir. Bunun üçün əlavə xərc sərf edilmir, yəni, ziyan çəkmiş şəxs iqtisadi çətinlik çəkmədən sığorta təşkilatının köməyi ilə öz fəaliyyətinə davam edir.

Hər bir ölkənin subyektlərinin iqtisadi vəziyyəti bilavasitə həmin ölkənin iqtisadi vəziyyətinə təsir edir. Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinə geniş istifadə edilən ölkələr yüksək iqtisadi inkişafa malik olan ölkələrdir. Yəni bütövlükdə sığorta ölkənin iqtisadi inkişafını şərtləndirən əsas amillərdən biri kimi çıxış edir.

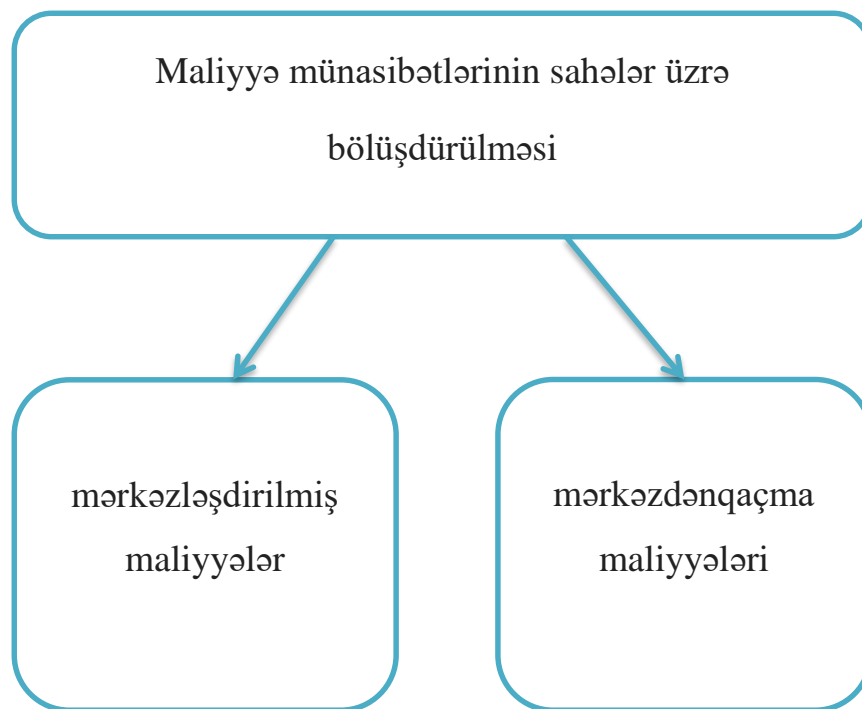
Azərbaycan iqtisadiyyatında da sığorta təşkilatlarının rolu günü gündən artmaqdadır. Ölkəmizin iqtisadi cəhətdən inkişafı, sığorta təşkilatlarına olan tələbi artır. İqtisadiyyatda sığorta təşkilatlarının öz mövqeyini tutmasına kömək edir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti, bazar iqtisadiyyatının ən əsas struktur amillərindən biridir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin hər bir növündə hər hansı qərarların qəbulu və həyata keçirilməsi müəyyən risk üzərində qurulur. Çünki mənfəət qazanılacaq bütün fəaliyyət sahələrində risk hər zaman mövcuddur. Buna görə də mümkün ola biləcək risklərin qarşısını almaq üçün sığorta təşkilatlarının rolu böyükdür.

Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşması və təkmilləşdirilməsi, bilavasitə bazar iqtisadiyyatının inkişafı və onun maliyyə sistemi ilə bağlıdır. Bazar iqtisadiyyatı iqtisadi sistemlərinin ən geniş yayılmış olan formasıdır. Bazar iqtisadiyyatının daha əhatəli və geniş bir sistemdir. O, özündə istehsalı, bölgünü, mübadiləni və istehlak sahələrini birləşdirir. Əmtəə istehsalı bazar iqtisadi sisteminin əsasını təşkil edir. Bazar iqtisadiyyatında əmtəə istehsalının formalaşması ilə pul meydana gəlir. Beləliklə, pul münasibətləri vasitəsi ilə maliyyə sistemi və bazar yaranmış olur. Bunların hər biri bazar iqtisadiyyatının bütün sahələri ilə qarşılıqlı əlaqədədirlər.

Maliyyə sistemi dedikdə maliyyə münasibətlərinin xüsusişdirilmiş, həmçinin bir – biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan hissə və sahələrinin məcmusudur. Maliyyə münasibətlərini iki sahə üzrə bölüşdürürlər:¹

Cədvəl 1.1

¹ <http://kayzen.az/blog/finance/1042/1.1.1.maliyy%C9%99-sistemi-anlay%C4%B1%C5%9F%C4%B1-v%C9%99-elementl%C9%99ri.html>

Mərkəzləşdirilmiş maliyyə dedikdə, ona – büdcə, büdcədən kənar fondlar, sığorta, dövlət kreditləri aid olunur. Mərkəzdən qaçma maliyyəyə isə müəyyən əlamətlər üzrə təsnifatlanan müəssisə maliyyələri aid olunur. Bura, maddi – istehsal müəssisəsinin və qeyri – istehsal müəssisəsinin maliyyələri, həmçinin dövlət müəssisələrinin maliyyəsi aid olunur.

Maliyyə öz xüsusiyyətləri üzrə təsnifatlandırılır ki, bunlarda aşağıdakılardır:

- əmtəə və pul münasibətinin formalaşması ilə maliyyənin əmələ gəlməsinə mövcudluğu;
- maliyyə münasibətinə dövlət nəzarəti və onun hər formalaşmasında, fəaliyyətində iştirakı;
- maliyyənin bölüşdürücü xüsusiyyəti.

Sığorta fəaliyyəti zamanı xüsusi təşkilat pul ehtiyat fondu yaradılır. Burada əsas məqsəd bədbəxt hadisə və təbii fəlakətlərdən dəyən zərərlərin ödənilməsidir. Sığorta təşkilatçılarının maliyyəsi dəymiş ziyanları kompensasiya etmək ilə dövlət büdcəsini bu xərclərdən azad edir. İqtisadi inkişaf etmiş ölkələrdə sığorta uzunmüddətli investisiya qoyuluşlarının sabit və davamlı mənbəyi sayılır.

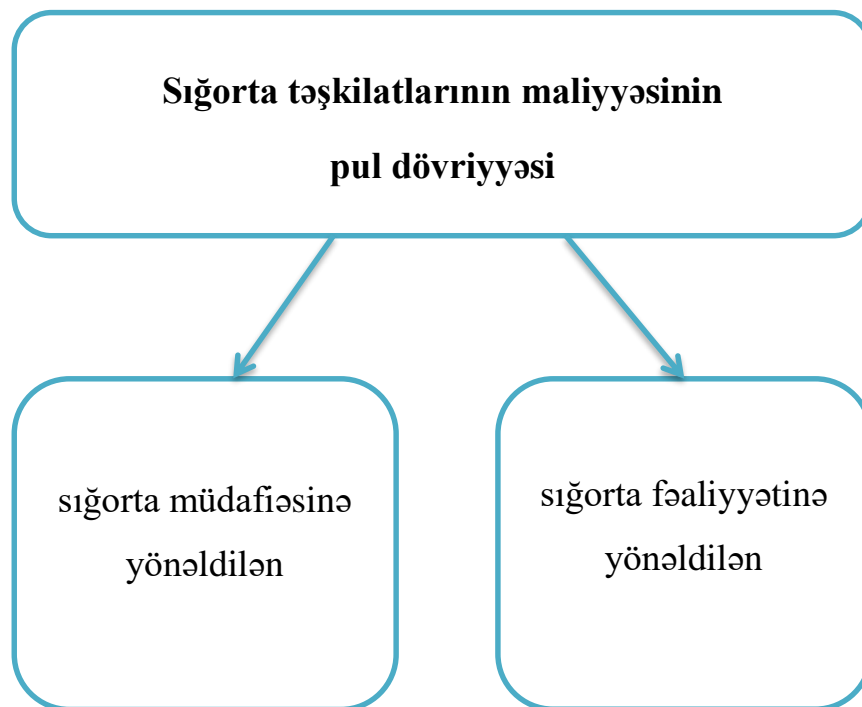
Bazar iqtisadiyyatında mövcud olan maliyyə sistemə çox şaxəli və geniş prosesdir. Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşması məqsədli pul ehtiyat fondlarının yaradılmasının və onlara risklər nəticəsində dəyən ziyanların ödənilməsi üçün istifadə edilməsinin forma və metodlarını özündə saxlayan maliyyə sistemidir. Sığorta təşkilatı hüquqi və fiziki şəxslərin fəaliyyətlərində öz mənafeələrini dəyə biləcək hər hansı ziyanlardan müdafiə etməsi üçün onların ödədikləri sığorta haqları vasitəsi ilə yaradılan pul ehtiyat fondları hesabına risklərdən qorunmaq münasibətidir.

Maliyyə münasibətləri, pul ehtiyatı fondlarının yaradılması, bölüşdürülməsi və istifadəsi zamanı əmələ gələn müxtəlif proseslərinin maliyyə münasibətlərinin məcmusundan ibarətdir. Sığorta maliyyənin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Sığorta sistemi maliyyə münasibətləri ilə qarşılıqlı şəkildə bazar iqtisadiyyatına formalaşır. Sığorta maliyyə - kredit münasibətlərinin vacib elementidir. Dəymiş olan bütün zərərlərin ödənilməsi, sığorta təşkilatlarının maliyyəsi vasitəsi ilə reallaşdırılır.

Sığorta təşkilatların maliyyəsinin əsas xüsusiyyəti vardır. Bu xüsusiyyət sığorta təşkilatlarını digər təşkilatlardan əsaslı dərəcədə fərqlənir. Belə ki, sığorta təşkilatlarının maliyyəsində hər bir sığorta edən şəxsin ayrıca sığorta fondu yaradılır və bu yaradılmış olan fondun vəsaiti həmin şəxsə dəymiş olan zərərlərin ödənilməsinə yönəldilir. Bu fondun vəsaitləri şəxslərin ödədikləri məbləğlər vasitəsi ilə məhdudlaşır.

Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin pul dövriyyəsi özündə 2 aspekti birləşdirir. Bu aspektlərə aşağıdakı cədvəldə nəzər sala bilərik:

Cədvəl 1.2

Sığorta müdafiəsinə yönəldilən pul dövriyyəsi də iki mərhələ üzrə həyata keçirilir. Bu aşağıdakı kimidir:

Birinci mərhələ - sığorta təşkilatının maliyyəsində sığorta fondunu əmələ gətirir;

İkinci mərhələ - bu sığorta fondu mənfəət əldə olunması üçün uzun müddətli investisiyaya qoyulur.

Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin pul dövriyyəsinin bütün elementləri iqtisadi və hüquqi aspektlərin təsiri ilə formalaşır. Onların hər biri sosial – iqtisadi əhəmiyyətə malikdirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, sığorta müdafiəsinə yönəldilən, pul dövriyyəsi sığortanın əhəmiyyəti ilə sıx əlaqəlidir. Pul sisteminin mahiyyəti dedikdə - ölkə üzrə pul dövriyyəsinin formalaşmış və qanunvericilik ilə təsbit edilmiş quruluşu kimi əsaslandırılır. Pul sisteminin mühüm elementi onun tərkib hissəsi olan pulun iqtisadi kateqoriyasıdır.²Pul xüsusi təyinatlı maldır, bir çox funksiyaları reallaşdırmaq üçün ekvivalent rolunu oyanayır. Bunlar aşağıdakı kimidir:

- dövriyyəsinin vasitəsi – pulun mal və xidmətləri həyata keçirən vasitə kimi çıxış etməsi qabiliyyətliliyi
- digər ödəmə aparılan fəaliyyətlərdə istifadə edilməsi

Pulun bir sistem kimi təşkili ölkənin inkişaf prinsiplərinin səviyyəsi ilə müəyyən olmuş olur. Pul sistemi pul dövriyyəsi əsası kimi çıxış edir.

Pul dövriyyəsi dedikdə mal və xidmətlər üzrə dövriyyəni, kapitallar üzrə hərəkət edən pulun nağd və nağdsız formalarda kəsilməz hərəkətlərini əhatə edir. Pul dövriyyəsi özündə iki sahəyə bölünür:

- nağd pul dövriyyəsi
- nağdsız pul dövriyyəsi

Nağd pul dövriyyəsinə banknotlar, banknot biletləri, xəzinə biletləri, metal pullar və sair daxildir.

Nağdsız pul dövriyyəsinə pul vəsaitinin kredit təşkilatlarının hesablarına köçürülmələri və kağız pullar olmadan pulun dəyərinin müəyyənləşdirilməsi və sair daxildir.

² <http://kayzen.az/blog/finance/1045/1.2.1.pul-sistemi-mahiyy%C9%99t-v%C9%99-struktur.html>

Sığorta təşkilatının maliyyəsində sığorta fondunun yaranmasının əsas amili zərər ehtimalının olmasıdır. Mövcud olan sığorta fondunun istifadəsinin əsasında sığortaçıya dəyən ziyanın məbləği dayanır. Bu səbəbdən də sığorta fondunun yaradılmasıyla sığorta fondunun ödədiyi xərclər ilə tələblər arasındakı uyğunsuzluq sığorta edənin maliyyə münasibətlərinin formalaşmasında müəyyən xüsusiyyətlər yaradır. Sığorta təşkilatların digər iqtisadi sahələrdən ən fərqləndirici xüsusiyyəti sığorta ehtiyatlarının yaradılması vacibliyidir.

Sığorta təşkilatlarının ehtiyat fondları yaradılmadan sığortaçının maliyyə fəaliyyətinin optimallığını təmin etmək qeyri - mümkündür. Sığortaçının ən vacib iqtisadi cəhəti bu təşkilatlarla cəlb olunan vəsaitlərin çəkisinin öz vəsaitindən artıq olması ilə əlaqəlidir. Daha dəqiq desək, sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin əsas xüsusiyyətlərinin formalaşdırılması cəlb olunan vəsaitlərdən istifadənin yolları müəyyənləşdirilir. Bu, bilavasitə risk amilindən asılıdır.

Sığorta təşkilatının maliyyəsinin formalaşdırmaq üçün müəyyən həcmdə ehtiyat fondunun yaradılması əsas şərt hesab edilir. Sığorta fondunun həcmi nə qədər böyükdürsə, bu sığorta təşkilatının maliyyəsinin sabitliyi bir o qədər yüksəlir. Bazar iqtisadiyyatında sığorta təşkilatı fəaliyyəti öz xərclərinin maliyyələşdirməsi ilə bərabər, müəyyən qədər də mənfəətin əldə olunması ilə əlaqədardır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sığorta təşkilatı yalnız səmərəli və optimal mənfəət əldə etmək üçün fəaliyyət göstərmir. Çünki mənfəət üçün fəaliyyət göstərmək sığorta təşkilatının ekvivalentlik prinsipini pozmuş olur. Həmçinin, sığorta fəaliyyətində mənfəət şərti məna kəsb edir. Yəni sığorta təşkilatları milli gəlirin yaranmasında iştirak etmir, yalnız onun bölüşdürülməsində rol oynayırlar. Buna baxmayaraq, təcrübədə geniş həcmli mənfəət əldə edən sığorta təşkilatları da mövcuddur. Sığorta mənfəəti sığorta dövrü ərzində gəlirlərin xərclərdən üstün olması ilə əmələ gələn maye nəticələridir.

Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin rolu iqtisadi həyatda olduqca vacibdir. Sığorta təşkilatlarının maliyyəsi iqtisadi subyektlərinin öz fəaliyyətlərini təmin edilməsində, investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsində, müəyyən iqtisadi layihələrdən formalaşdırılmasında, təbii fəlakət və ya hər hansı bir hadisə

nəticəsində ölkə iqtisadiyyatından dəyər biləcək olan zərərlərin aradan qaldırılmasında əsas rol oynayır.

1.2. Sığortanın iqtisadi mahiyyəti və zəruriliyi

Sığortanın iqtisadi mahiyyəti dedikdə iqtisadi şəraitdə cəmiyyətin hər bir üzvünün əvvəlcədən müəyyənləşdirə bilmədiyi, gözlənilməz tələblərin ötürülməsinə təyin edilən mərkəzləşdirilmiş və qeyri - mərkəzləşdirilmiş sistem əsasında pul ehtiyatlarının bölüşdürülməsi, yığılması və istifadəsi zamanı formalaşan mexanizmdir.

Sığorta iqtisadi məfhum olmaqla bərabər, cəmiyyətin və iqtisadi fəaliyyət sferalarının inkişafında əsas rol oynayır. Sığorta istehsal prosesi zamanı meydana çıxan maddi itkilərinin qarşılığının verilməsi sistemidir. Beynəlxalq iqtisadi sferada xüsusi fondların vasitə ilə yaradılmış olan sığorta vətəndaşların sosial təminatını, istehsalçıların və dövlətin iqtisadi maraqlarını qoruyur, həmçinin təkrar istehsalını fasiləsiz formada tənzimləyir.

Sığortanın ən xüsusi cəhəti təkrar istehsal prosesində onun fasiləsizliyinin təmin edilməsidir. Çünki təkrar istehsal prosesinin basılıca şərti fasiləsizliyi. İstehsal prosesinin ziyanlı hadisələr nəticəsində pozulması riski həmişə mövcuddur. Bu riskin olması ehtimalı sığortanı istehsal prosesinin ən mühüm elementlərindən biri edir. İstehsal münasibətlərində sığorta bir çox vəzifələri yerinə yetirir. Bunlar aşağıdakılardır:

- İqtisadi subyektə dəyər ziyanının ödənilməsi
- İstehsal tsiklinin təmin olunması

- Sosial təminatın formalaşdırılması

İqtisadi anlayış kimi sığorta ilə maliyyə bir – biri ilə qarşılıqlı şəkildə əlaqəlidir. ³Sığorta da gəlirlərin və yığımların bölgüsü və yenidən bölgüsü zamanı pul ehtiyat fondlarının formalaşması və istifadəsində pulun bir vəsait kimi hərəkətini əks etdirir. Bununla yanaşı, sığorta mövcud itkilərin ödənilməsində gəlir və pul vəsaitlərinin bölüşdürülməsi prosesidir. Lakin sığorta sistemi maliyyə sistemindən fərqli olaraq, daha çox gəlir və yığımların yenidən bölgüsündə özünü biruzə verir.

Sığorta, bütün iqtisadi kateqoriyalar kimi özünə xas olan əlamətlərə malikdir. İqtisadi əlamətlər amili kimi kateqoriya olaraq formalaşdırılır. Belə ki, sığortaya xas olan iqtisadi əlamətlər aşağıdakılardır:

- Sığortanın yenidən bölgü münasibəti olması
- Sığorta risk və gözlənilməyən hadisələrin başvermə ehtimalığıdır
- Sığorta zamanı dəyən ziyanın sığorta prosesində iştirak edən subyektlər arasında bölüşdürülməsi
- Sığorta pul vəsaitlərinin cəmlənməsi ilə obyektlərin formalaşdırılması
- Sığorta ziyanın zaman və ərazi vahidinə əsasən yenidən bölgüsüdür

Sığorta zamanı sığorta prosesinin baş verməsi ilə nəticələnən maddi və qeyri - maddi itkilərin təmin olunmasına yönəlmiş olan vəsaitlərin bölgüsü ilə iqtisadi münasibətlər meydana gəlir. Sığorta münasibətlərini bütün digər iqtisadi münasibətlərdən fərqləndirən xarakterik xüsusiyyətləri bunlardır:

- Bütün sığorta ödənişləri və ehtimal formanı daşıyır
- Sığorta prosesində qapalı yenidən bölgü xüsusiyyəti mövcuddur

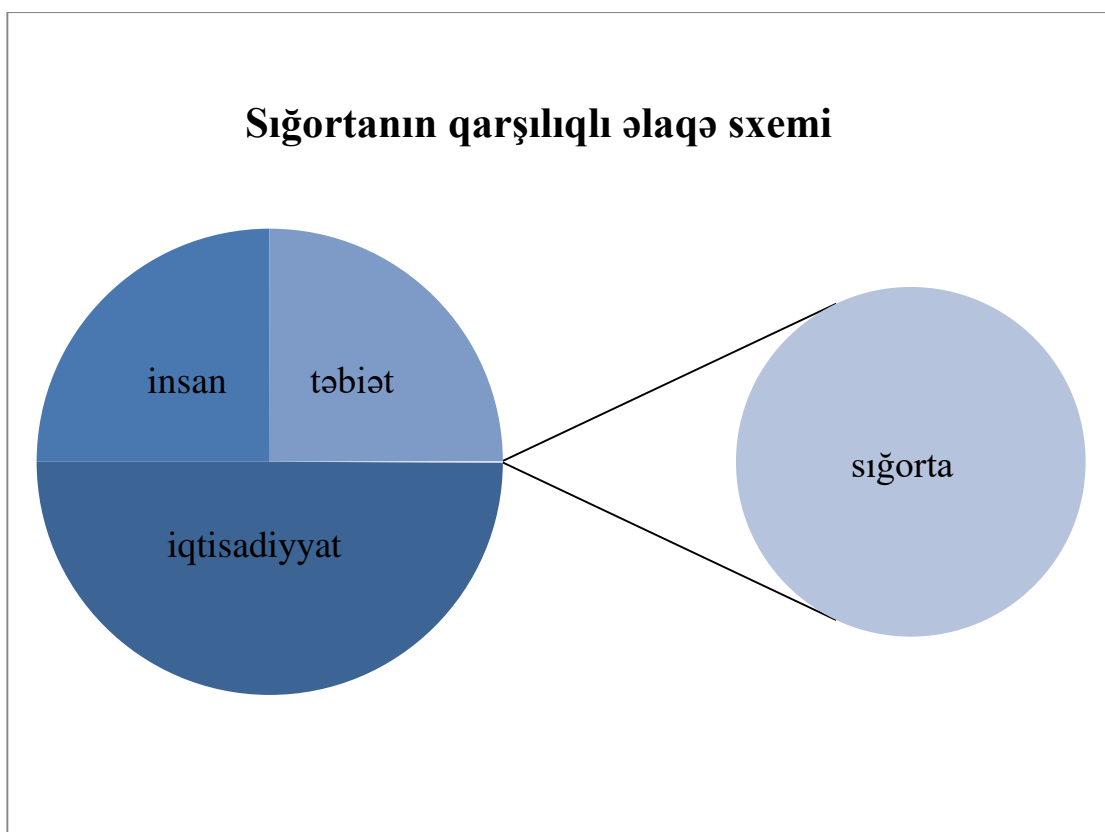
³ Xudiyev N.N Sığorta Bakı – 2003, səh 8.

- Sığortanın ərazi və dəyən ziyanın ödənilməsi üzrə düzgün bölüşdürülməsinin formalaşması

1848-ci ildə Karl Marks istehsal münasibətləri anlayışını səsləndirmişdir. İstehsal münasibətləri dedikdə ictimai istehsalın nəticəsində insanlar arasında formalaşan münasibət başa düşülür. K. Marksın fikrincə, insanlar öz münasibətlərini istehsal vasitəsindəki münasibət kimi göstərir. Yəni istehsal münasibətləri mülkiyyət münasibətləri vasitəsi ilə müəyənləşdirilmiş olur.⁴

Istehsal münasibətlərinin ən vacib elementlərindən biri sığortadır. Sığorta ictimai istehsalın zamanla formalaşan itkilərin ödənilməsi ilə bağlıdır. O, normal təkrar istehsal prosesinin fasiləsizliyini təmin edir. İctimai təkrar istehsal prosesinin dayanmaması üçün əvvəlcədən tədbirlərin təhlili aparılır. Belə ki, istehsal prosesi hər hansısa təbiət hadisəsi və ya zərərli proseslərin nəticəsində ləngiyərsə, o zaman belə halın baş verməməsi üçün qabaqcadan planlı şəkildə tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir. Bu ehtimal sığorta, insan, təbiət və iqtisadiyyat arasında ziddiyyətlərdə ən çox özünü göstərir.

⁴ https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0stehsalat_m%C3%BCnasib%C9%99tl%C9%99ri

Bu ziddiyyətlər insan fəaliyyətindən asılı olmayaraq formalaşır. Lakin onların baş verdiyi zaman ağır fəsadlardan, ciddi ziyanlardan qorunmaq üçün sığortadan istifadə edilir. İlk olaraq, istehsal prosesinin sığortalanması və ya qorunması şəklində çıxış edir.

İqtisadi kateqoriya olan sığortanın özünə məxsus ifadə edən əlamətləri vardır. Bu mahiyyət əlamətləri aşağıdakı kimi xarakterizə olunur:

- Sığorta - pul vəsaitlərinin yenidən bölgüsü zamanı meydana gələn prosesdir

Bu sığorta prosesi gözlənilmədən baş verən kənar güclü hadisələr ilə səciyyələnir. Bu kənar hadisələr nəticəsində əhalinin rihaf halına, milli iqtisadiyyata və cəmiyyətə maddi və qeyri - maddi ziyanlar dəyir.

- Sığorta prosesində sığorta subyektləri arasında dəyən ziyanların aradan götürülməsi ilə baş verir

Sığorta subyektlərinə sığortaçı ilə sığortalı daxildir. Sığortaçı dedikdə sığorta fəaliyyətini həyata keçirtmək üçün yaradılan və qanunvericilik ilə müəyyən edilmiş qaydada razılıq alan hüquqi şəxslər - sığorta təşkilatlarıdır.

Sığortalı qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada sığortaçı ilə müqavilə bağlayıb, sığortalanmış sayılan fiziki şəxsdir.

Buradakı yenidən bölgü münasibətləri iqtisadiyyatı və ölkə ərazisinin deyil, həyatın müəyyən bir hissəsini təşkil edən ziyanın ehtimal xüsusiyyəti ilə əlaqədardır. Beləki sığorta subyektlərinin sahəsi nə qədər çox olarsa, dəymiş ziyanın aradan götürülməsində sığortaçıya bir o qədər pul az düşmüş olar. Dəyən hər bir ziyanın aradan qaldırılmasında sığortalanma ən effektiv metod sayılır. Sığortalama zamanı səmərəliliyin artması sığorta iştirakçılarının sayının artması ilə birbaşa əlaqəlidir. Sığorta pul vəsaitlərini sığorta fondu olan ümumi bir fond üzrə toplayır. Bununla da bütün sığortaçılar minimum xərc sərf etməklə maksimum ziyanları aradan qaldırmağa yönəlir.

- Sığortanın ziyanlarının müəyyən bir ərazi vahidinin müəyyən bir zaman ərzində səmərəli bölüşdürülməsinin təminatçısıdır.

Yəni, bölgü ərazi üzrə elə aparılmalıdır ki, götürülmüş ərazidə sığorta obyektləri kifayət qədər olmuş olsun. Sığortanın vaxta görə ən səmərəli bölüşdürülmə isə dəymiş ziyanların və fəvqəladə halların təsadüfi fəsadlarının xüsusiyyətindən asılıdır. Fəvqəladə halların həmişə baş verdiyini nəzərə alsaq, onun dəqiq vaxtını müəyyən etmək qeyri - mümkündür. Ona görə də dəyən ziyanın tez bir zamanda aradan qaldırılması vacibdir.

- Ziyanların qapalı formada aradan qaldırılması sığorta fondundakı vəsaitlərin ona uyğun şəkildə geri qaytarılmasıdır.

Sığorta etdirən şəxs sığorta fonduna ödədiyi sığorta ödənişinin məqsədi müəyyən bir ərazi və vaxt üzrə dəyən ziyanların mövcud həqiqi məbləğinin təmin edilməsidir. Bu səbəbdən də dəyən ziyanın aradan qaldırılması ilə sığorta ödənişlərinin məbləği geri qaytarılmış olur.

Ümumiyyətlə, sığorta iqtisadi subyektlərin gəlirlərindən mümkün zərərlərin və itkinin aradan qaldırılması və onların ödənilməsi məqsədi ilə pul vəsaitləri hesabına formalaşmış olan sığorta fondları üzrə sığorta iştirakçıları arasında əmələ gələn, yenidən bölgü münasibətlərinin məcmusundan ibarətdir.

Sığorta iqtisadi amili olmaqla, sığorta fondunun istifadəsi və formalaşması metodlarından bir kimi meydana gəlir. Həmçinin sığortanın digər metodları da vardır. Bu mərkəzləşdirilmiş və qeyri - mərkəzləşdirilmiş metoddur.

Mərkəzləşdirilmiş və qeyri - mərkəzləşdirilmiş metod bilavasitə qanunvericilik milli gəlir və sərvətdən müəyyən miqdarda maliyyə ehtiyatları fonduna həmçinin sığorta fondundan vəsaitlərin bölüşdürülməsi vasitəsidir. Mərkəzləşdirilmiş metod vasitəsi ilə dövlət büdcəsinin qızıl valyuta ehtiyatları və ehtiyat fondları formalaşdırılmış olur.⁵ Qeyri - mərkəzləşdirilmiş metod isə maliyyə ehtiyatlarının maddi istehsal sferasında başlıca olaraq kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyət göstərən kooperativ və müəssisələrdə istifadə edilir. Burada da əsas məqsəd bu sahələr dəyən yerli və müxtəlif ziyanların təmin edilməsidir.

Sığorta fondlarının formalaşması və ondan istifadə olunmanın sığorta amilinin iqtisadi kateqoriya kimi çıxış etməyində biruzə verir. Bu, iqtisadi subyektlərinin müəssisələrin, təşkilatların, cəmiyyətlərin, ayrı – ayrılıqda hər bir vətəndaşların pul ehtiyatları ilə geniş şəkildə istifadə etmək imkanlarının olmaması zamanı əmələ gəlir.

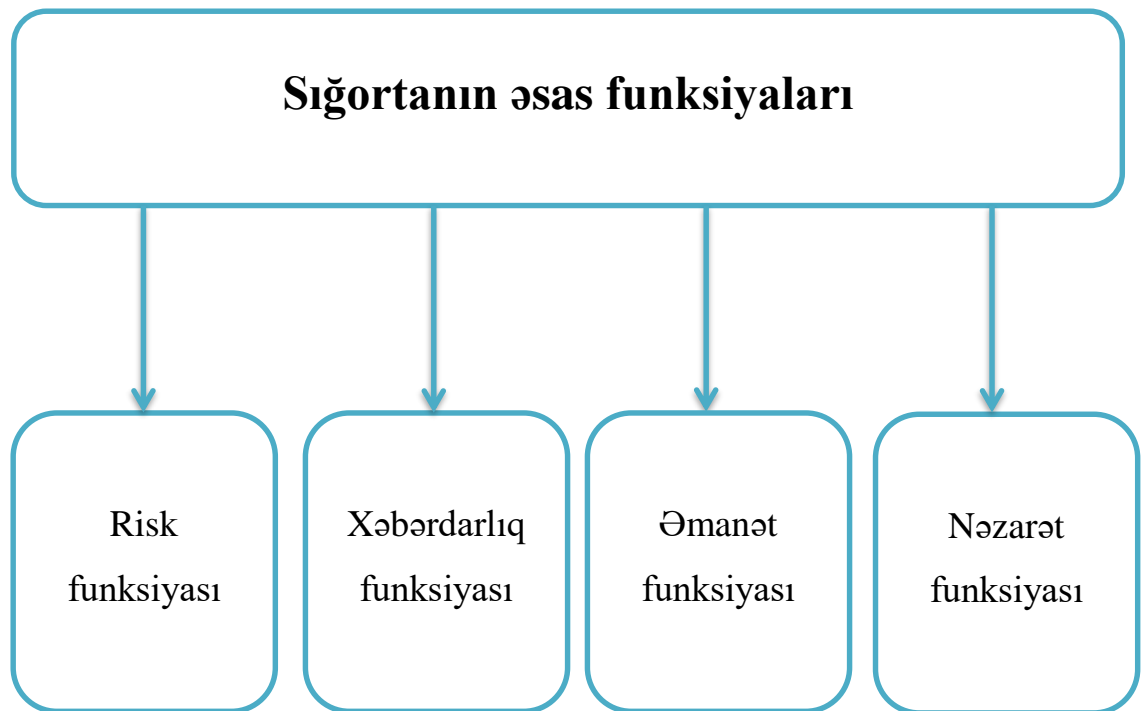
Sığorta həm maddi ziyanların ödənilməsi, həm də ailə gələnlərindəki xərc itkiləri ilə əlaqədardır. Sığorta cəmiyyət üzvlərinin həyatı, sağlamlığı, əmək qabiliyyəti, maddi qiymətlilər və s. sığorta obyektlərinin müdafiəsi ilə birbaşa bağlıdır. Qeyd edək ki, gəlirlərdə mövcud olan itkilər - xəstəlik, əlillik, bədbəxt

⁵ Архипов, А. П. Андеррайтинг в страховании. Теоретический курс и практикум. Учебное пособие / А. П. Архипов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012.-241 с.

hadisə zamanı əldə olunmuş xəsarətlərin müayinə və müalicəsinə və s. əmək qabiliyyətinin itirilməsi ilə nəticələnir.

İqtisadi mahiyyət etibarilə sığorta onun ictimai məqsədləri ilə həyata keçirilən funksiyalarında daha aydın müəyyən edilir. Bu funksiyalar bir – biri ilə qarşılıqlı əlaqədirlər. Sığortanın dörd mühüm funksiyası vardır. Onlar aşağıdakı kimidir:

Cədvəl 1.4

Sığortanın ən mühüm funksiyalarından biri risk funksiyasıdır. Belə ki, zərər ehtimalı istənilən zaman əmələ gələ və təkrarlana bilər. Sığortanın həyata keçirdiyi əsas məqsədlərə əsasən, sığorta təşkilatı ziyan dəymiş iqtisadi subyektlərə müəyyən zərər qədər pul ödənişi verilməlidir. Burada formalaşmış olan sığortanın risk funksiyası yenidən bölgü münasibətini həyata keçirtmiş olur. Risk funksiyası yenidən bölgü prosesində təsadüfi baş vermiş hadisə nəticəsində sığorta iştirakçıları arasında həyata keçirilir. Beləliklə yenidən bölgü münasibəti sığorta

prosesində mühüm rol oynayır. O, həm sığortanın mahiyyətini əsaslandırır, həm də sığortanın risk funksiyasının reallaşdırılmasında başlıca amil kimi çıxış edir.

Xəbərdarlıq funksiyası və risklərin minimallaşdırılmasına sığorta fondun pul vəsaitlərinin bir qisminin sərf edir. Xəbərdarlıq funksiyası iqtisadi subyektlərinin üzləşə biləcəkləri bütün itkilərin fəsadlarını aradan qaldırmaqla fəaliyyətin, sağlamlığın, əmlakın, həyatın və sair sığortalanması prosesini həyata keçirir. Sığorta ehtimal oluna biləcək bütün risklərdən neytrallaşdırılmasıdır.

Sığorta prosesinin əmanət xüsusiyyəti ayırmalar vasitəsi ilə fondada, xeyli pul vəsaitlərinin cəmlənməsiylə bağlıdır. Bu da birbaşa maliyyə siyasəti baxımından qiymətləndirilir.

Sığorta nəzarət funksiyası isə bütün digər funksiyaların nəticəsi kimi özünü biruzə verir. Sığorta prosesi zamanı digər funksiyalarla bərabər olaraq çıxış edir. Bu funksiya həm də fond vəsaitlərinin yaradılması və istifadəsi ilə əlaqəlidir.

1.3. Sığortanın sosial-iqtisadi rolu və əhəmiyyəti

İqtisadiyyatda sosial – iqtisadi sığorta hadisə və təbii fəlakətlər nəticəsində cəmiyyətin iş həyatına dəyən ziyanların ödənilməsi, iqtisadi fəal əhəlinin gəlirlərinin itirilməsi, iş yerlərinin olmaması, iş qabiliyyətinin itirilməsi ilə bağlı olan risk ehtimallarından ictimai birlik əsasında sosial qorunma üsuludur.

Sosial sığortanın ən fərqli xüsusiyyəti onun dövlətin köməyi ilə bərabər büdcədən kənar fondları, işə götürən və işçilərin məqsədli ödəmələri əsasında maliyyələşməsidir. Sosial sığorta ekvivalentlik prinsipi ilə formalaşır. Buradakı sığorta ödəmələrinin işçinin iş qabiliyyətindən və stajından asılılığı vardır. Sosial sığortanın ekvivalentlik prinsipi risk amilləri və ictimai birlik prinsipi ilə qarşılıqlı əlaqəlidir.

Sosial sığorta sosial – iqtisadi həyatla birbaşa uzlaşdırılır. Sosial sığorta, həyat tərzinin hər növü üzrə təyinatlıdır. Bunun nəticəsində də sosial sığortanın növlər üzrə təsnifi formalaşır. Bu növlər aşağıdakılardır:

- Həyat sığortası
- Tibbi sığorta
- Əmlakın sığortalanması

Sosial sığortanın hər bir növü hüquqi – metodiki amillərlə şərtlənir. Ölkəmizdə sığortanın növləri, sığorta etdirən və sığorta təşkilatları arasındakı bütün münasibətləri, Milli Məclis tərəfindən təsdiqlənmiş qanunlar vasitəsilə qəbul olunur və tənzimlənir. Sosial sığortanın tətbiq edilməsi, sığorta təşkilatının mahiyyəti, təşkilati, hüquqi prinsip və vəzifələrini təyin edilməsi sosial – iqtisadi sığortanın müdafiəsi məqsədinə yönəldirmişdir. Bu elementlərdən hər biri sosial – iqtisadi sığortanın maraqlarını ödəmək üçün formalaşdırılsa, sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin daha səmərəli və effektiv strukturu təşkil etmək mümkün olar.

Sosial sığortanın bütün növləri zərərə ödənilmiş vəsait, sığorta haqqı, sığorta olunacaq əmlakın dəyərinin qiymətləndirilməsi, qanunverici baza, həmçinin metod və vasitələrlə həyata keçirilir. Göstəricilərdən hər biri qanunauyğunluqlara malikdir və bunlar sığorta bazarının iqtisadi maraqlara, onların inkişafına yönəldilir.

Həyat sığortalanması insanın sağlamlığına və həyatına dəyən ziyanın ödənilməsi ilə reallaşır. Bu zaman ödənilən sığorta haqqı sığorta etdirən şəxsin əmək haqqısından və ya gəlirlərindən ödənilir.

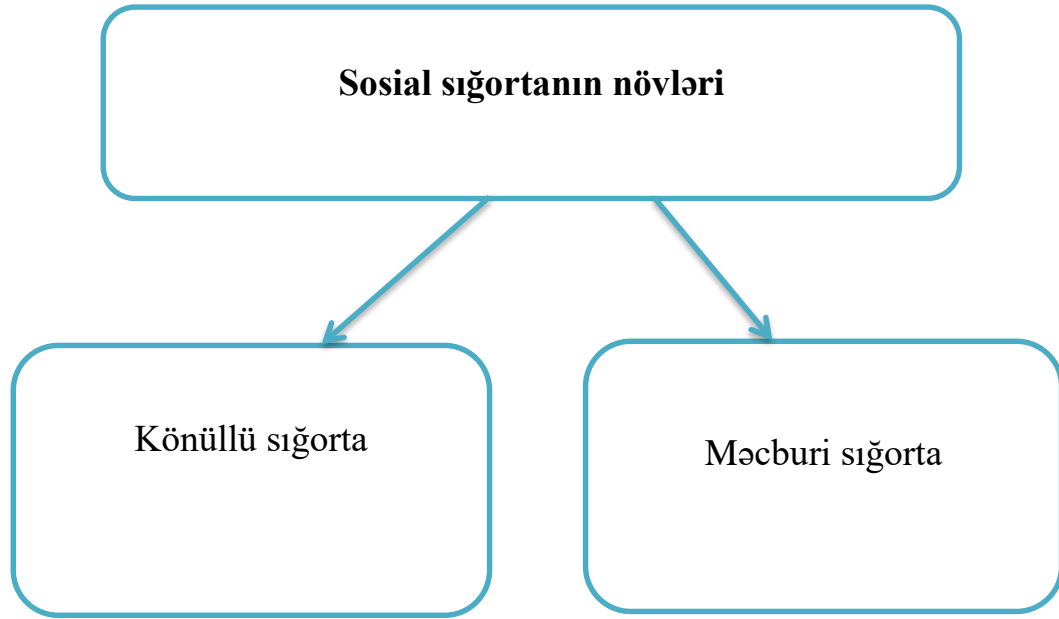
Əmlakın sığortalanması fiziki və hüquqi şəxslərin sahib olduqları əmlaklarına dəymiş olan ziyanını ödəmək məqsədi ilə sığorta təşkilatı ilə müqavilə bağlanır. Dəymiş zərərin həcminə əsasən alınmış vəsaitin miqdarı müəyyən edilir.

Sığorta bazarda mövcud olan sığorta tələbi və bu tələb əsasında formalaşan sığorta təklifi ilə tənzimlənir. Sığorta bazarına daxil edilən əmlakın dəyəri sığorta haqqı və sığortaya cəlb olunma intensivliyi ilə ölçülür. Sığorta bazarında rəqabət

qabiliyyəti sığorta fəaliyyətinin səmərəli quruluşu ilə əlaqədardır. Bunun əsasında sığorta sistemi formalaşmışdır. Sığorta bazarında sığorta iştirakçılarının və onlar arasında mövcud olan münasibətlər təkmilləşərək formalaşır.

Azərbaycan Respublikasının “Sosial sığorta haqqında” qanunundakı 2-ci maddəyə əsasən sosial sığortanı 2 üsulla həyata keçirilməsi mümkündür⁶:

Cədvəl 1.5

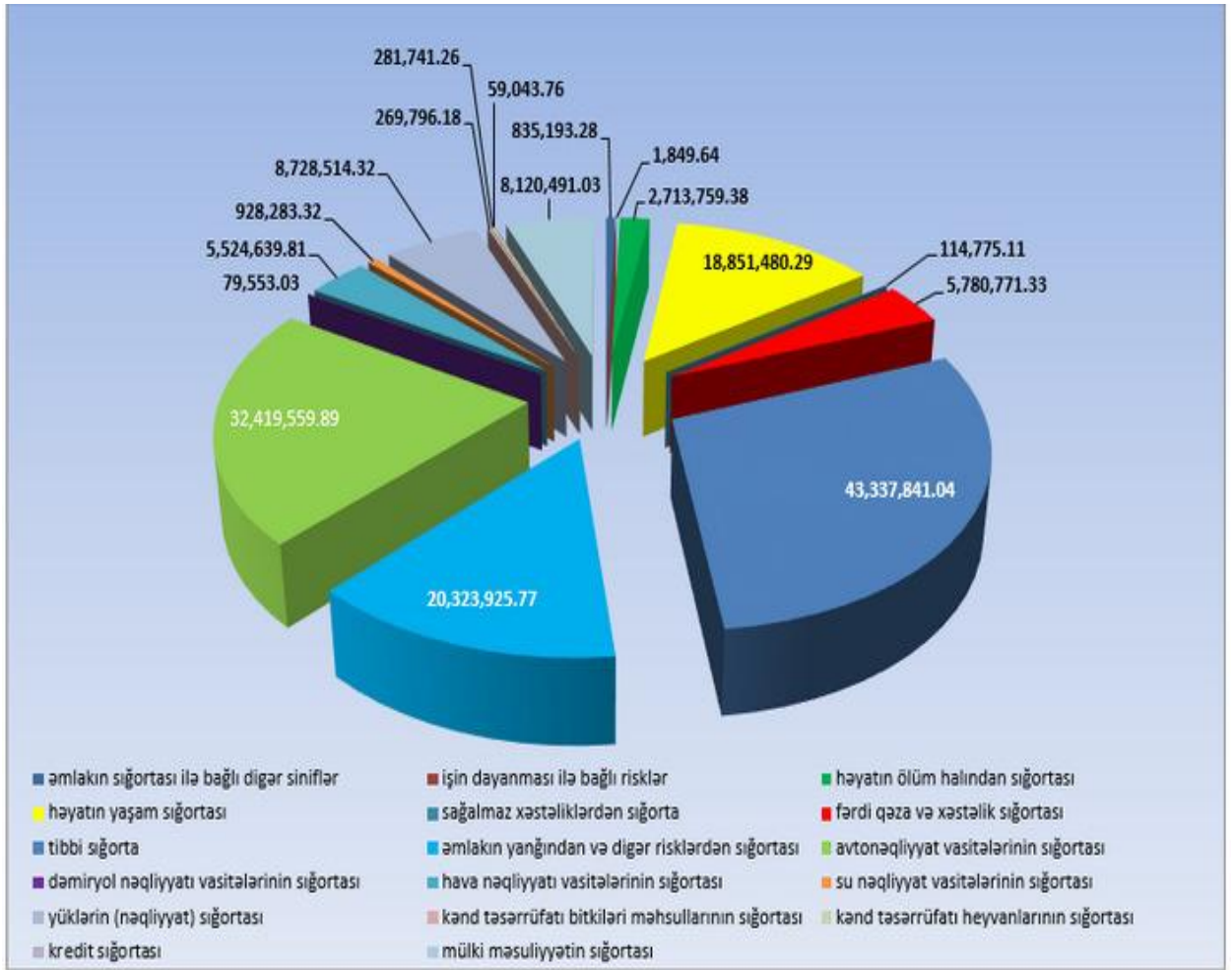

Könüllü sosial sığorta sığorta təşkilatı ilə sığorta etdirən, yəni qanunla sığortalanmış şəxs arasındakı bağlanan müqavilə ilə həyata keçirilir. Könüllü sosial sığortanın fərqləndirici xüsusiyyəti var. Beləki müəyyən olunacaq, sığorta qaydalarını sığortaçı özü müəyyən etmək hüququnda olur. Könüllü sosial sığortanın şərtləri müqavilənin bağlanması zamanı müəyyən edilir. Bu sığortanın özünə xas olan xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- Sığorta fondlarında demokratiklik
- Özü - özünü idarəetmə prinsipinin tətbiqi
- Rəhbərlə işçi arasında sosial əməkdaşlıq

⁶ İ.M.Abbasov İ.C. Həsənov Sığorta işinin təşkili Bakı – 2013, səh 226

Könüllü sosial sığortanın təsnifatlar üzrə bölgüsü

Məcburi sosial sığorta qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qanunlarla həyata keçirilir. Könüllü sosial sığorta məcburi sosial sığortanın alternativ forması kimi deyil onun tamamlayıcısı kimi çıxış edir. Buna səbəb məcburi sosial sığortaya dövlət zəmanətinin kifayət dərəcədə olmaması ilə bağlıdır. Bu zaman sığorta edənlərin gəlirlərinin səviyyəsinin yüksək olması könüllü sosial sığorta fondlarının fəaliyyəti onu tamamlamış olur. Onların bir – biri ilə qarşılıqlı formada təşkili, onlardan birinin çatışmayan cəhətinin digərinin üstünlüyü ilə tamamlamaq imkanı verir.

⁷ www.banker.az

Sosial sığorta məvhumu cəmiyyətin hər bir üzvünün iş yerlərini onların əmək qabiliyyətini, gəlirlərin itirilməsi ilə əlaqədar olan bütün sosial risk ehtimallarından ictimai sığorta forması kimi çıxış edir.

İqtisadiyyatının predmeti olmaqla, sosial – iqtisadi sığorta cəmiyyətin mövcud sosial risk və zərərlərdən sığortalanması zamanı formalaşan sosial münasibətlər sistemi kimi çıxış edir.

Sosial sığorta sistemindəki ödəmələrin xüsusiyyətinə görə sosial sığortalar növlər üzrə təsnifləşir. Bunlar aşağıdakı kimi əks olunmuşdur:

Cədvəl 1.7

Bazar iqtisadiyyatlı olan hər bir ölkədə sosial sığorta özünün təşkili prinsipləri üzrə müəyyən sosial – iqtisadi səviyyədə qurulur. Sosial sığortanın təşkili prinsipləri bir – biri ilə qarşılıqlı formada həyata keçirilir. Bunlar aşağıdakı kimidir:

- Məcburi və könüllü sosial sığortaların bir – birinin qarşılıqlı əlaqəsi

- Dövlətin, işəgötürənin və işçilərin sosial əməkdaşlığı
- Gəlirlərin və əmək qabiliyyətliliyinin itirilməsinə təminat verilməsi
- Xüsusi büdcədən kənar fondların yaradılması
- Sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə dövlət tənzimlənməsi və bazarın özü – özünü tənzimlənməsinin əlaqələndirilməsi
- Sosial sığortalanma prosesində ictimai birlik və məsuliyyətliyin təmin edilməsi
- Sosial risklərdən qorunmaq və onların əvvəlcədən təhlil edilməsi

Sığortanın sosial – iqtisadi quruluşunun əsas vəzifəsi əmək ehtiyatlarının təkrar istehsalının təmin edilməsinin reallaşdırmaqdır. Sosial sığorta, dövlətin sosial siyasətinin əsas tərkib hissəsini təşkil edir. Bu səbəbdən də sosial sığorta dedikdə cəmiyyət üzvləri arasında bərabərliyin tarazlaşdırılması, ədalət prinsipinin qurulması, stabilliyin təmini və təşkili kimi başa düşülür. Sosial sığortanın əsas vəzifələri aşağıdakılar üzrə təsniflənir:

- əmək qabiliyyəti itirilmiş və ya olmayan şəxslərin saxlanılmasına sərf edilən xərclər üçün fondların yaradılması
- əmək ehtiyatlarının bərpa edilməsi və strukturunun təşkili
- işləyən ilə işləməyən əhali arasındakı fərqi tarazlaşdırılması

Sosial sığorta prosesi cəmiyyətin sosial həyatını yaxşılaşdırmaq üçün məqsədlər üzrə həyata keçirilir. Bu məqsədlərin hər biri cəmiyyət üzvlərinin sosial ayırmaları etmədən tələblərini yerinə yetirməyə yönəlmişdir. Sosial sığortanın bu məqsədləri aşağıdakılardır:

- İşçilərin iş qabiliyyətinin artırılmasına və sağlam iş mühitinin olması, ixtisaslaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi
- əmək qabiliyyəti olmayan və ya itirilmiş olan şəxslərin maddi ehtiyaclarını ödəyərək təminat verilməsi

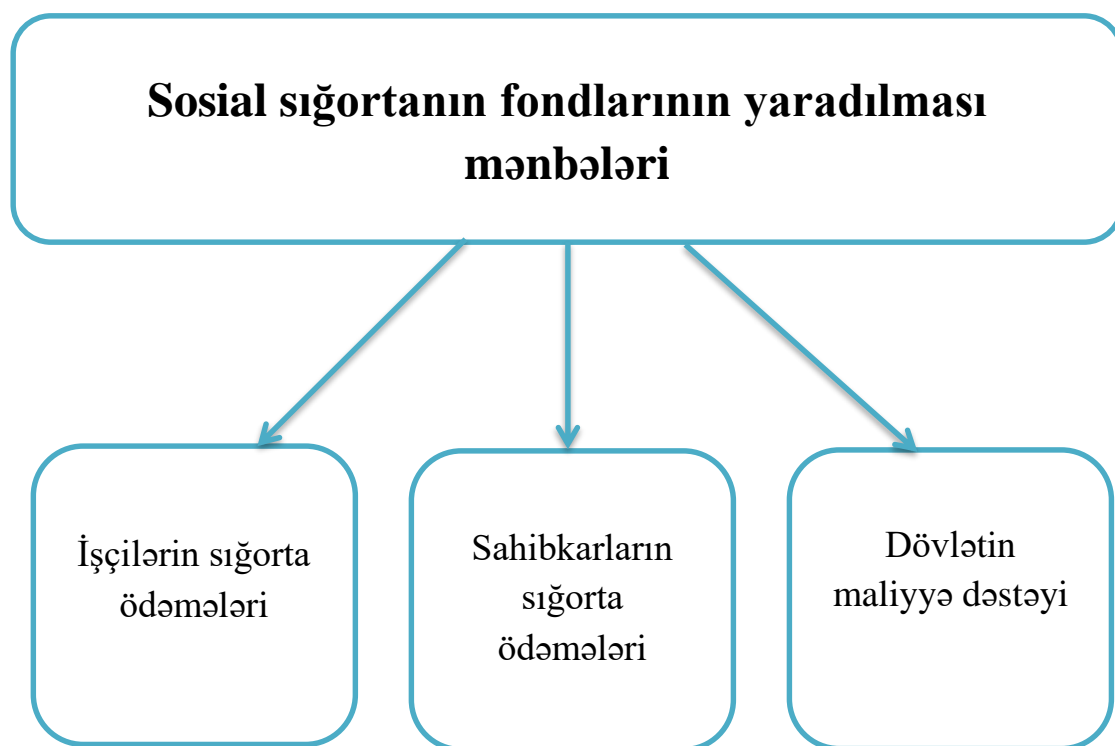
Sığorta, cəmiyyət həyatının sosial müdafiəsi üçün zəruri olan ehtiyacların ödənilməsindən maliyyə ehtiyat vəzifəsini tutur. Bununlada sığorta təşkilatlarının maliyyəsi formalaşmış olur. Sığorta bazarlarında rəqabət üstünlüyünə malik olan sığortaçılar daha çox mənfəət əldə edir. Sosial sığorta əhalinin gəlir və xərclərinin əmələ gəlməsində maliyyə vasitəçisi rolunu oynayır.

Sığorta ödəmələrinin hamısı sığorta təşkilatlarının, sığortalanma obyektlərin və dövlət gəlirləri vasitəsi ilə formalaşır. Sığorta münasibətlərindəki obyektlər arasındakı bu münasibətlərin hər biri tələb və təklif qanunauyğunluğuyla tənzimlənmiş olur.

Bazar iqtisadiyyatı hər bir ölkənin müəssisə və təşkilatlarında, əhali gəlirlərindən sosial ödənişlər kimi sığorta ayırmaları çıxılır.⁸ Sığortalama zamanı yaranan gəlirlər sığorta hadisəsi baş verdiyi anda dəymiş ziyanın ödənilməsinin miqdarı dəyən ziyanın dərəcəsi əsasında sığorta ödəmələri kimi ödənilmiş olur. Sığortalama prosesindəki sığorta məbləğinin həcmi bazarda mövcud olan sığortaçılardan, sığortalanana dəymiş olan ziyana görə verilən məbləğdən asılı olaraq əmələ gəlmiş olur.

Bazar iqtisadi sisteminin inkişafı sayəsində işçilərin çoxalması, minimal istehlak səbətinin artımı, sosial tələblərin və dövlət zəmanətinin artması, əhalinin ümumi yaşlanması sosial sığorta fondlarının inkişafına zəmin yaratdı. Son illər ərzində inkişaf etmiş ölkələrdə bu fondlar 5.8 dəfə artmışdır. İnkişaf nəticəsində sosial xaricilərin də səviyyəsi artır və onları daha da inkişaf etdirməyə şərait yaranır. Sosial sığorta fondlarının formalaşma mənbələri aşağıdakı kimidir:

⁸ F. P. Rəhmanov Sosial infrastrukturunun tənzimlənməsi problemləri, Bakı – 2004

Gördüyümüz kimi sosial sığorta fondları üç mənbələrin ödəmələri nəticəsində formalaşır. Sığorta olunan işçilərin sığorta ödəmələri, onların birbaşa gəlirlərindən tutulur. Bu tutulma məqsədli gəlir vergisi sayılır. Ödəmənin müəyyən normasının təyin edilməsi onun gəlirinin qiymətindən asılı olmayaraq mütənasib ölçüdə qazancın müəyyən faizi ilə təyin edilir.

Sahibkarlardan tutulan ödəmələr əvvəlcədən müəyyən edilmiş əmək haqlarının cəminin müəyyən bir faizi ilə tutulur. Yəni müəyyən edilmiş normadan artıq olan məbləğlərin həcmi nəzərə alınmır. ABŞ və Almaniya da onların ödəmə normaları eyni, digər ölkələrdə isə sahibkarların ödəmələri daha çox olur.

Dövlətin maliyyə dəstəyi işləməyən hər bir vətəndaşların, hərbi qulluqçuların və dövlət qulluqçularının yerinə məcburi sosial sığorta fondlarına məbləğlər, yaranmış kəsirlərini ödəmək üçün vergi güzəştləri aid edilir.

Məcburi sosial sığorta vəsaitləri bir neçə formada istifadə edilməsi mümkündür:

- pul ödəmələri
- sosial xidmətlərin maliyyələşməsi
- güzəştli rifah halı forması kimi

Sığortanın sosial – iqtisadi mahiyyətinə və tələb olunanların həcminə əsasən pullu ödəmələr daha çox ön planda olur. Yəni, sığorta vəsaitləri arasında ən effektiv pul ödəmələridir.

Sosial sığorta vəsaitlərində güzəştli rifah halının əsas xüsusiyyəti ondadır ki, onun təyin olunması hər hansı bir maddi rifah halının və ya xidmətin alınması ilə şərtlənir.⁹ Buna görə də güzəştli rifah halı natural və pul bölüşdürülməsi arasında tam ortada durur. Bu güzəşt forması əhalinin ayrı – ayrı təbəqələrini istehlak imkanlarını artırmağa sosial – iqtisadi inkişafına nail olmağa şərait yaradır.

Sosial sığortanın məqsədi insan həyat və sağlamlığının müəyyən təhlükəli olan hadisələrin təsirindən sığortalamaqdan ibarətdir. Sosial – iqtisadi sığorta bir institut kimi ilk vaxtlarda bütün vəzifələri yetərincə həyata keçirə bilmirdi, lakin zaman keçdikcə öz inkişaf səviyyəsinə çatmışdır. Bunun üçün bir neçə islahatlar və inkişaf mərhələləri keçmişdir.

Sonralar dövlətin sosial sığorta sahəsinə göstərdiyi diqqət bu sahənin çatışmazlıqlarının aradan qaldırılması üçün ciddi islahatları keçirtmiş və nəzarət etmişdir. Müasir institutun bu vəziyyətinə dövlət nəzarəti və onun tənzimləyici islahatları ilə nail olundu.

Dövlət öz büdcəsi vasitəsi ilə zəmanətlərin yalnız bir qismini təmin etməyi mümkün olur. Digərləri isə əhalinin üç mənbəyi vasitəsi ilə ödənilir:

- Şəxsi gəlir vasitəsi ilə
- Məcburi və könüllü sığorta vasitəsi ilə
- Təşkilatların mənfəət ödənişləri və güzəştləri vasitəsi ilə

⁹ Балакирев В.А. Страхование жизни. 2006.-380с.

Ölkədə mövcud olan sosial güzəştlər sisteminin bir hissəsi səmərəsiz sayılaraq ləğv olunur, digər hissəsi isə strukturunun təkmilləşdirilməsiylə saxlanmış olur. Dövlətin həyata keçirdiyi sosial ödəmələr sosial yardımın strukturunun inkişafına və sosial islahatların ixtisaslaşdırılmasına yönəldilir.

Beləliklə XX əsrin axırı XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycan Respublikasında sosial – iqtisadi münasibətlər sistemində köklü dəyişikliklər baş verir. Bununlada sığortanın sosial – iqtisadi mahiyyətinin inkişafı adaha da artırılmış olur.

II Fəsil. Azərbaycanada sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının müasir vəziyyəti

2.1. Sığorta təşkilatlarının gəlir və xərclərinin, maliyyə nəticələrinin təhlili və qiymətləndirilməsi

İqtisadiyyatda mövcud olan hər bir təşkilat kimi sığorta təşkilatıda öz fəaliyyətinə əsas məqsəd kimi müəyyən gəlir əldə etmək durur. Sığorta təşkilatı tərəfindən sığorta qaydaları və qanunvericiliklə qadağan olunmayan fəaliyyətlər nəticəsində əldə olunan vəsaitlərin məbləği sığorta təşkilatlarının maliyyəsinə gəliri ifadə edir. Sığorta təşkilatlarının gəlirləri üç mənbə hesabına formalaşır:

Cədvəl 2.1

Sığorta təşkilatlarının gəlirlərinin özlərində bir neçə mənbələrin birləşməsi nəticəsində formalaşır. Sığorta təşkilatının mədaxili aşağıdakılar vasitəsi ilə təşkil olunur:

- Sığorta təşkilatlarının bağladıkları müqavilələrə əsasən sığorta haqlarından gələn gəlir, ödənişlər
- Sığorta ehtiyatları üzrə qaytarılan məbləğlər ilə
- Komissiyonlar üzrə mükafatlar ilə
- Sığorta vəsaitləri və ehtiyatlarının yerləşdirilməsi vasitəsi ilə

Sığorta təşkilatlarının digər fəaliyyətlər ilə əldə edilən gəlirlər aşağıdakılar vasitəsi ilə təşkil olunur:

- əsas fondlar və aktivlərdən gələn gəlirlərin həyata keçirilməsindən
- icarə haqlarından
- debitor borca görə vəsaitlərdən
- kreditor borclardan

Azərbaycan Respublikasının “Sığorta fəaliyyəti haqqında” qanununa görə sığorta edən şəxsin bank, ticarət və isatəhsal fəaliyyətlərini həyata keçirilməsi qadağan olunmuşdur. Qanunla müəyyən olunmuş şəkildə sığortaçı gəlirləri müxtəlif formaları mövcuddur.

Sığorta təşkilatlarının gəlirlər mənbəyindən çıxış edərək sığorta təşkilatlarının maliyyəsi üç bölmə üzrə qruplaşdırmaq olar:

- sığorta əməliyyatları zamanı əldə edilən gəlir
- investisiya fəaliyyəti zamanı əldə edilən gəlir
- digər fəaliyyətlər zamanı əldə edilən gəlir

Sığorta əməliyyatları zamanı əldə edilən gəlirlər sığorta təşkilatının əsas gəlir bazasının və onun büdcəsini formalaşdıran əsas mənbələrdəndir. Bu gəlirlər aşağıdakı kimidir:

- birbaşa sığorta mükafatı
- birgə sığorta qaydalarına görə əldə olunmuş mükafatlar
- yenidən sığorta qaydasına görə əldə olunmuş mükafatlar

- komission üzrə broker mükafatı

Sığorta əməliyyatları zamanı əldə olunmuş gəlirlərin əsas elementlərindən biri kimi sığorta tədiyyələri çıxış edir. Sığorta tədiyyəsi dedikdə sığorta xidmətlərinin və fəaliyyətinin satış qiyməti sayılır.

Sığorta tədiyyələri bazar şəraiti, inflyasiya sürəti, hüquqi aktlarla, vergi sistemi, inhisarlaşma səviyyəsi və sair obyektiv amillərlə təyin edilir. Bütün bunlar sığorta təşkilatlarının sığorta tədiyyələrinin artımına və ya azalmasına səbəb olur.

İnvestisiya fəaliyyəti zamanı əldə edilən gəlirlər dedikdə sığorta etdirənlərin sığorta haqları investisiya qoyuluşu mənbəyi vasitəsi kimi istifadə edilməsidir. Sərəncamda qalmış olan sığorta mükafatlarına sığorta təşkilatlarının investisiya gəlirlərinə çevrilir. Sığorta təşkilatlarının investisiya fəaliyyəti qanunvericiliklə müəyyən olunmuş sığorta qaydalarına əməl olunmaqla yüksək gəlirlərin əldə olunmasıyla öz vəsaitlərinin və sığorta ehtiyatlarının məqsədyönlü şəkildə qoyulmasıdır.

İnvestisiya qoyuluşları uzunmüddətli sığorta ehtiyatları üçün daha səmərəli olurlar. Buna səbəb ehtiyatların uzunmüddət ərzində sığortaçıların sərəncamlarında qalmasıdır.

İnvestisiya fəaliyyəti zamanı əldə edilən gəlirlərə aşağıdakılar daxildir:

- bank əmanətlərinə görə faizlər
- səhmlərə görə dividendlər
- qiymətli kağızlara görə gəlirlər
- daşınmaz əmlakə görə gəlirlər

Beləki sığorta təşkilatının əsas gəlir mənbəyindən biri kimi investisiya gəlirləri çıxış edir. bu gəlirlər vasitəsi ilə cəlb olunmuş müştərilərə əlavə xidmətlər göstərilir. Sığorta fəaliyyəti zamanı çənfi nəticələr aradan götürülür.

Digər fəaliyyətlərdə zamanı əldə olunan gəlirlərə aşağıdakılar aid edilir:

- depo mükafatlarına görə faizlərin məbləği
- reqress qaydasına görə əldə olunan gəlirlər

- icarələr vasitəsi ilə gələn gəlirlər
- tədris və konsultasiya üzrə

Cədvəl 2.2¹⁰

**Könüllü sığorta növləri üzrə sığorta
haqları (min, manatla)**

	2000	2005	2006	2009	2012	2014
Könüllü sığorta növləri, O cümlədən:	13040,2	76820,0	83773,1	136459,9	178879,7	284669,5
Şəxsi sığorta	1911,4	13110,0	18290,0	38388,0	30265,6	161659,2
Əmlak sığortası	8696,0	50110,0	47765,3	73586,3	91999,2	123398,6
Mülki məsuliyyət sığortası	2432,8	13600,0	17716,9	24104,6	26614,9	16320,4
İcbari sığorta	2478,3	5740,0	6675,8	49615,4	46182,0	144511,2
Yekun	15518,5	82560,0	90448,9	186075,3	342516,7	429181,7

Qeyd edək ki, könüllü sığortalar üzrə sığorta gəlirlərinin həcmi olduqca böyükdür. Cədvəldən də görüldüyü kimi 2009 – cu il üçün əmlak sığortası 38,9%,

¹⁰Əliyeva Gülşən “Sığorta təşkilatlarının maliyyə resursları və onların artırılması yolları” mag dis, Bakı, 2015, səh 41

şəxsi sığortalar üzrə 2012 – ci il üzrə 21,4%, məsuliyyət sığortaları üzrə isə 2014 – cü il üçün 14,0% təşkil etmişdir.

Sığorta etdirən şəxsin yenidən sığorta müqaviləsini müəyyən qisimdə və ya tam olaraq sığorta mükafatını depozitə qoyulması şərtləri müəyyən edilir. Müqavilə müddətinin bitməsi və sığorta hadisəsinin olmamasıyla mükafat depoya olunan faizlər ilə bərabər yenidən sığorta təşkilatına təqdim edilir.

Mülki qanunvericilik ilə müəyyən olunmuş şəkildə sığorta təşkilatı sığorta ediləcək şəxsin maraqlarını ifadə edərək, həmçinin sığorta hadisəsi zamanı təqsiri olanlara qarşı reqress şikayət edərək onun hüquqları vardır. Həmin məbləğin reqress qaydasına uyğun formada daxil olması sığorta təşkilatı tərəfindən öhdəliklərinin həyata keçirilməsindən sonra yerinə yetirilir. Buna görə də sığorta təşkilatının sığorta ödənişini etməklə xərclərini kompensasiya etmiş olur

İcarələr vasitəsi ilə gələn gəlirlər dedikdə aid olunan əmlak icarə olunur. Bununlada icarə haqqı gəlirə çevrilmiş olur.

Sığorta təşkilatının gəlir mənbələrindən biridə həmçinin tədris və konsultasiya üzrə görülən işlərdən gələn gəlirlərdir. Buradakı əsas məqsəd ixtisaslı kadrların təhsil artırma imkanlarının yaradılması, ixtisaslaşdırıcı kurslar keçməsi və sair üzrədir.

Sığorta təşkilatları fəaliyyətlərində xərclər sərf edir, yeni itkilər baş verir. Sığorta təşkilatının xərcləri dedikdə nizamnamə kapitalına yönəlmiş və mühasibatlıqda əksi olan xərclərdir.

Beləliklə, sığorta təşkilatlarının xərcləri sığorta müdafiəsi və sığorta fəaliyyəti ilə birbaşa bağlıdır. Sığorta təşkilatının xərci müxtəlif qruplara görə təsnifləşir və bu qruplar aşağıdakı kimidir:

1. Sığorta ödənişinin məbləğinin çəkilən xərclər:

- Sığorta ödənişinin verilməsi
- Məbləğin ödənilməsi
- Alışlar üzrə məbləğin verilməsi

2. Sığorta ehtiyatlarını yaradan xərclər:

- Həyat sığortasına görə ehtiyatların yaranması
- Riskli sığortalarda yaradılmış ehtiyatlar

3. Əvvəlcədən xəbərverici xərclərin maliyyələşməsi ilə bağlı xərclər:

- aqrotexniki proseslər üzrə
- zotexniki proseslər üzrə

4. Sığorta fəaliyyəti ilə bağlı xərclər:

- Inkasso xərci
- Akviizasiya xərci
- Ləğvetmə xərci

Sığorta təşkilatının xərcləri sığorta xidmətinin qiymətini təşkil etmiş olur. Sığorta məhsulunun bu qiyməti onun maya dəyəri ilə müəyyən edilir. Sığortanın maya dəyəri – bu sığorta məhsulunun ərsəyə gəlməsinə görə xərclərin məcmusudur.

Hər hansısa bir məhsulun, iş və ya xidmətin maya dəyəri dedikdə istehsal prosesi daxilində istifadə edilən təbii ehtiyat, xammallar, materialların, enerjinin, əsas fondun, əmək ehtiyatının qiymətləndirilən dəyərinin, habelə onların istehsal və satılmağına sərf olunan bütün məsrəfləri əhatə edir.¹¹

İqtisadi amil olaraq maya dəyəri sığorta təşkilatının bütün xərclərinin cəmidir. Bu amil həmçinin, sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə sərf edilən xərclərdir. Ona görə də sığorta təşkilatının maya dəyərinin qiymətləndirilməsi olduqca vacibdir.

Sığorta təşkilatının maliyyəsi dedikdə təşkilatın maliyyə - təsərrüfat fəaliyyətinin son nəticəsidir. Sığorta təşkilatının maliyyə nəticələri müəyyən dövr

¹¹ <https://muhasib.az/Muhasibat/mesref/mesref1.php>

üçün xərc və gəlirlərin müqayisəsi ilə müəyyən edilir. Sığorta təşkilatının nəticələri sığorta xidmətinin həyata keçirilməsiylə əldə edilmiş gəlirlər və sərf edilmiş xərclərin fərqi kimi çıxış edir. Bu vasitə ilə sığortaçı gəlirlərinə vergi tətbiq edilməsi nəzərdə tutulmuş maliyyə nəticəsi hesablanması tətbiq edilir.

Sığorta təşkilatının maliyyə nəticələrinin təhlili və qiymətləndirilməsi iki üsul vasitəsilə həyata keçirilir:

1. Mütləq göstəricilər

- imzalanan müqavilə sayları
- sığorta üzrə təminatların ödənilməsi
- sığorta edilmiş obyektlər üzrə sığorta məbləğləri
- sığorta tədiyyələrinin həcmi
- xərc və gəlirlərin miqdarı
- sığorta ehtiyatının həcmi

2. Nisbi göstəricilər

- Rentabillik
- Sığorta ödənişlərinin normativləri
- Xərc səviyyələri
- Gəlirlər

Sığorta təşkilatının gəlir və xərclər haqqında hesabatlarını sığortaçı balansına daxil edilən və il üzrə qeyd edilmiş hesabat forması kimi çıxış edir. bu hesabat forması sığorta təşkilatı və sığorta olunan tərəflər üçün lazımlı sənəddir. Burada qeyd olunmuş bütün məlumatlar sığorta prosesini əks etdirir və sığorta olunan şəxslərə təşkilatın maliyyə vəziyyəti haqqında məlumatların öyrənilməsinə şərait yaratmış olur.

2.2. Sığorta təşkilatlarının ehtiyatlarının formalaşması və

yerləşdirilməsinin təhlili

Sığorta təşkilatları sığorta hadisəsi baş verən zaman sığorta ödənişlərini həyata keçirməlidir. Sığorta ödənişlərini həyata keçirmək üçün sığorta təşkilatları sığorta müqaviləsi üzrə müəyyən edilmiş öhdəlikləri yerinə yetirərək sığorta ehtiyatlarını yaratmış olur.

Sığorta ehtiyatları sığorta olunanlarla sığorta təşkilatları arasında bağlanan sığorta müqaviləsinə əsasən sığorta təşkilatının icra olunmayan öhdəliklərinin məcmusu kimi formalaşır.

Sığorta təşkilatlarında mövcud olan sığorta ehtiyatları sığorta olunanların öz vəsaitidir. Bu ehtiyatlar sığorta təşkilatının vəsaitlərindən fərqlənir. Sığorta təşkilatlarının öz vəsaitlərinin əsas cəhəti, onların xarici öhdəliklərinin olmaması ilə bağlıdır. Sığorta ehtiyatları isə bundan fərqli olaraq bağlanan sığorta müqavilələrinə əsasən sığorta olunanlardan alınmış sığorta haqlarının hesabına formalaşır. Bunlar müqaviləyə əsasən öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə görə məsuliyyət daşıyırlar.

Sığorta təşkilatları tərəfindən sığorta ehtiyatları hər bir sığorta olunan şəxslərə ayrı – ayrılıqda yaradılır. Sığorta təşkilatları öz öhdəliklərini yerinə yetirən zaman sığorta ehtiyatlarını sığorta haqlarını aldıqları valyuta ilə yaratmalıdır. Bunun səbəbi valyuta dəyişməsi zamanı sığorta təşkilatlarının sığorta olunanlar qarşısındakı öhdəliklərini yerinə yetirməməsi ehtimalının qarşısını almaq üçündür.

Sığorta ehtiyatları həyat və qeyri – həyat sığortası olmaqla qanunla müəyyən edilmiş qaydada formalaşdırılır. Onların illər üzrə göstəricilərini nəzərdən keçirdək:

**Həyat və qeyri – həyat sığortası ehtiyatlarının
göstəriciləri (mln, manatla)**

İllər	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Həyat sığortası (mln. manatla)	23,0	36,8	68,7	105,0	116,5	146,5
Qeyri-həyat sığortası (mln. manatla)	190,0	305,7	337,0	324,2	326,4	339,2
Cəmi: (mln. manatla)	213,0	342,5	405,7	429,2	442,9	485,7

Respublikaməz üzrə sığorta fəaliyyətlərini təhlil etsək görürük ki, 2010-cu il üzrə sığortanın həcmi 200 mln. manat idi. Lakin cədvəldəndə göründüyü kimi sonrakı illər ərzində həyat sığortasının inkişafı olduqca nəzərə çarpır və bu rəqəmlər 2 dəfə qalxaraq 405 mln., manat həcminə çatdırılmışdır. 2016-cı il üçün isə 485 mln., manat olmuşdur.¹³ Bu göstəriciləri nəzərdən keçirtməklə, sığorta sistemi üzrə həyat və qeyri – həyat sığortasının inkişafı müşahidə etmiş oluruq.

¹² <http://marja.az/news/3911>

¹³ <http://marja.az/news/3911>

Qeyri – həyat sığorta sferasının növlərinə görə ehtiyatlarına aşağıdakılar aid edilir:

- Texniki ehtiyatlar
- Qarşısılınan ehtiyatlar fondu

Texniki ehtiyatlar dedikdə sığorta ödənişinin ödənilməsiylə sığorta təşkilatının maliyyə öhdəliyinin həyata keçirilməsində istifadə edilir. Texniki ehtiyatlar sığortanın bütün növlərinin və yaxud ümumilikdə sığorta portfeli üzrə hesablanmış olan məbləğlərin məcmusundan ibarətdir. Buradakı texniki ifadə onun sığorta prosesində texnikanın tələblərini reallaşdırmaq üçün ehtiyatların yaradılmasında özünü biruzə verir. Texniki ehtiyatlar formalaşmasının əsas mənbəyini sığorta haqları təşkil edir. digər mənada isə sığorta haqları sığorta ehtiyatının yaradılmasında xammal mənbəyi kimi, sığorta ehtiyatları isə sığorta xidmətinin yerinə yetirilməsi üçün yarımfabrikat kimi çıxış edir.

Qarşısılınan ehtiyatlar fondu dedikdə hər hansısa bir sığorta hadisəsinin baş verməsinin qarşısını almaq üçün sığorta təşkilatları tərəfindən həyata keçirilmiş olan tədbirlərin maliyyələşdirilməsi məqsədiylə yaradılan tədbirlər sistemidir. Qarşısılınan ehtiyatlar fondu üçün ayırmalar sığorta növləri üzrə tarif dərəcəsinə müəyyən edildiyi zaman həyata keçirilir və əsas mənbə kimi sığorta haqları çıxış edir.

Texniki ehtiyatlar aşağıdakılar üzrə bölünür:

- Qazanılmamış mükafat ehtiyatları
- Zərər ehtiyatları

Zərər ehtiyatları özləridə bunlar üzrə bölünür:

- Baş vermiş, ancaq bildirilməmiş olan zərər ehtiyatları
- Bildirilmiş, ancaq tənzimlənməmiş zərər ehtiyatları

Sığorta təşkilatı sığorta nəzarət orqanının razılığıyla texniki ehtiyatları sığorta təşkilatının öhdəliyinin tam yerinə yetirilməsini təmin etməyən zaman əlavə olaraq texniki ehtiyatların yaradılması mümkün ola bilər ki, bunlarda:

- Qəza ehtiyatları
- Zərərliyin dəyişməsi ehtiyatları

Qəza ehtiyatları çoxlu miqdaarda sığorta müqavilələri üzrə ödənişinin ödənilməsi zəruriliyi və qarşılıqlı bilməyən qəza və hadisələrin nəticələri fəvqəladə halda baş verən ziyanların ödənilməsiylə təyinatlanmışdır. Bu ehtiyat özünü sənaye qəzaları, iri miqyaslı qəzalar və təbii fəlakətlər baş verdiyi zaman ödənilməsi vacib olan sığorta ödənişlərinin verilməsində biruzə verir.

Zərərliyin dəyişməsi ehtiyatları dedikdə isə sığorta məbləğlərinin real zərərlik göstəriciləri sığorta tarifinin netto dərəcəsinin hesablanması üzrə təşkil edilmiş gözlənilən zərərlik göstəricisində çox olduqda sığorta ödənişlərinin ödənilməsi üçün onun xərclərinin əvəz edilməsi təyinatı vardır. Bəzi hallarda sabutləşdirici ehtiyat kimidə işlədilir.

Sığorta sistemində qazanılmamış sığorta ehtiyatı dedikdə sığorta haqlarının sığorta müqaviləsinin qüvvədə olması müddətindən sonrakı dövrü əhatə edir. Qazanılmamış sığorta ehtiyatlarının hesablanması üç qrupa bölünür:

I qrup – yangından sığorta, mühəndis sığortası, fərdi qəza sığortası, tibbi sığortalar, yerüstü, hava və su nəqliyyatı sığortaları, nəqliyyat vasitələri üzrə məsuliyyət sığortası, yük sığortaları.

I qrup Qazanılmamış sığorta mükafat ehtiyatlarının hesablanmasında pauşal və pro rat temporis metodlarından istifadə edilir.

Pauşal sözü alman sözündən götürülmüşdür və mənası ümumi deməkdir. Pauşal metodu pay sistemi üzrə aparılır. Pay sisteminə 24 – cü, 1/2, 1/8, 1/4, həmçinin 36% metodları aid olunur. Bu metod il üzrə bərabər dövrləri, dövrlərin bərabər hissələrini və yaxud paylar şəklində bölünməsinə bildirir. Bu metoddan sığorta haqları sabit və müntəzəm olaraq daxil olduqda işlədilir.

Pro rat temporis sözü latın sözü olmaqla mənası müddət üzrə mütənasiblikdir.¹⁴ Pro rat temporis metodunu Qazanılmamış sığorta mükafat

¹⁴ Bəybala Xankişiyev Sığorta fəaliyyətinin əsasları Bakı – 2006, səh 167

ehtiyatlarının sığorta müqavilələri üzrə ayrı – ayrılıqda hesablanıb müəyyən edilir. Bu metod ilə daha dəqiq hesablanma aparılır.

II qrup – maliyyə riski sığortaları, kredit ödənilməsi üçün kredit götürənlərin məsuliyyət sığortası aid olunur. Bu qrupa daxil olan ehtiyatlar sığorta müqaviləsinin bitməsinədək təyin edilir.

III qrup – qüvvədə olmadığı müqavilələrin bağlanmasını nəzərdə tutan sığorta növləri üzrə aid olunur.

Bildirilmiş, ancaq tənzimlənməmiş ziyan ehtiyatları hesabat dövrü üçün və yaxud əvvəlki dövrlər üçün baş verən sığorta hadisəsi nəticəsində yaranan ziyanların tənzimlənməsinə görə hesabat üçün icra olunmuş və ya olunacaq öhdəliyin yerinə yetirilməsini təmin edilməsi məqsədiylə yaradılmış olur. Belə ehtiyatların miqdarı tənzimlənməmiş olan tələblərlə müəyyən olunur. Əgər ziyanların miqdarı müəyyən edilməyibsə, onun hesablanmasına zərərlərin sığorta məbləğlərinin həddini keçməyən miqdarın hesablanmasına əsaslanıb.

Baş vermiş, ancaq bildirilməmiş zərər ehtiyatları hesabat dövrünü əhatə edən bütün sığorta hadisələrinin nəticəsiylə yaranan ziyanların tənzimlənməsini həyata keçirtməklə sığorta müqaviləsinin öhdəliklərinə yönəlmiş bir proses kimi çıxış edir. Belə ehtiyatların miqdarları bir neçə üsul ilə hesablanır. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- Hesabat il üçün nəzərdə tutularsa, onda bu ehtiyatların hesabatları il üzrə daxil edilən bütün sığorta mükafatlarına görə hesablanan baza sığorta mükafatının 10 faizi həcmində müəyyən olunmuş olur.

- Hesabat rüb üçün nəzərdə tutularsa, onda bu ehtiyatların hesabatları həmin dövr və ondan əvvəlki üç dövr üzrə daxil edilmiş olan sığorta mükafatlarına görə hesablanan baza sığorta mükafatının 10 faizi həcmində müəyyən olunmuş olur.

Həyat sığortası sferasına görə ehtiyatlar aşağıdakılar üzrə bölünür:

- Uzun müddəti əhatə edən öhdəlik ehtiyatları
- Zərər ehtiyatları

Həyat sığortasının sığorta ehtiyatlarına riyazi ehtiyatlar deyilir. Həyat sığortasının riyazi ehtiyatları – sığorta təşkilatlarının öz öhdəliklərini yerinə yetirilməsiylə yaradılmış olan sığorta ehtiyatlarını əhatə edir. Riyazi ehtiyatlar sığorta müqavilələri üzrə ayrı – ayrılıqda hesablanır. Bu səbəbdəndə həyat sığortası ilə hesablanan ümumi ehtiyatların hər bir müqavilə üzrə ayrı – ayrılıqda hesablanan riyazi ehtiyatların məcmusudur. Riyazi ehtiyatlar prospektiv metod ilə hesablanması daha geniş yayılmışdır.¹⁵ Bu metod vasitəsi ilə riyazi ehtiyatların qiyməti sığorta təşkilatları gələcəkdə yerinə yetiriləcək olan öhdəlikləri ilə sığorta olunan şəxsin gələcək öhdəliklərinin ehtimal dəyərlərinin fərqindən ibarətdir. Riyazi ehtiyatlar sığorta mükafatları üzrə həm hissə - hissə, həm də birdəfəlik olaraq ödənilir.

Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən hər bir sığorta təşkilatlarının 2017 – ci il yanvar və fevral aylarının 2016 – cı ilin yanvar və fevral aylarıyla müqayisədə ödənişlərinin illik dinamikası aşağıdakı kimidir:

¹⁵ Bəybala Xankişiyev Sığorta fəaliyyətinin əsasları Bakı – 2006, səh 169

**Sığorta təşkilatlarının ödənişlərinin illik
dinamikası**

Nö	Sığorta şirkətləri	Ödənişlərin illik dinamikası
1	Gunay Insurance *	22,21 dəfə
2	Azergarant Insurance	5,13 dəfə
3	Ateshgah Life Insurance	47,13%
4	PASHA Life Insurance	36,94%
5	AXA Mbask	21,59%
6	Amrah Insurance	15,07%
7	Mega Insurance	13,75%
8	Azinsurance	13,57%
9	Ateshgah Insurance	2,25%
10	Standard Insurance	-6,24%
11	Azerbaijan Industry Insurance	-8,05%
12	Ata Insurance	-9,48%
13	PASHA Insurance	-9,62%
14	A-Group Insurance	-16,56%

Qeyd edək ki, Günay Sığorta təşkilatının ödənişlərinin artımı 2016 – cı ilin iyun ayının 30-da Buta Sığortanın aktivlərini alması ilə birbaşa bağlıdır.

¹⁶ <http://marja.az/news/4705>

2.3. Sığorta təşkilatlarının ödəmə qabiliyyətliliyinin

qiymətləndirilməsi

Sığorta təşkilatının ödəmə qabiliyyətliliyi sığorta olunan şəxslə bağlanan müqaviləyə əsasən sığorta haqqının və ya ödənişinin tam və vaxtında ödənməsi vəzifəsidir. Sığorta təşkilatının ödəmə qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi və ona nəzarəti sığorta orqanları həyata keçirir və sığorta təşkilatları nəzarət obyektinə kimi çıxış etmiş olur. Belə nəzarət sığorta təşkilatlarının maliyyə sabitliyini təmin etməklə maliyyə hesabatlarını yoxlanılmasını həyata keçirir.

İqtisadi ədəbiyyatlarda sığorta təşkilatlarının ödəmə qabiliyyətliliyini xarici və daxili amillər vasitəsi ilə qiymətləndirilir. Xarici amillər sığorta təşkilatının və onun fəaliyyətindən asılı olmayaraq formalaşır. Xarici amillərə aşağıdakılar daxildir:

- iqtisadi amillər
- siyasi amillər
- qanunverici bazalar

Sığorta təşkilatının birbaşa fəaliyyətindən asılı olan amil isə daxili amildir. Daxili amillərə aşağıdakılar aid edilir¹⁷:

- anderrayter siyasəti
- tariflərin müəyyənləşdirilməsi siyasəti
- sığorta ehtiyatlarının mövcudluğu
- xüsusi kapitalın kifayətliliyi
- təkrarsığorta sisteminin istifadə olunması

Anderrayter siyasəti sığorta təşkilatlarının fəaliyyətlərinin stimullaşdırılması ilə bağlı bir siyasətdir. Anderrayter siyasəti ilə sığorta müqavilələri qiymətləndirilir. Bu siyasət vasitəsi ilə bağlanacaq sığorta müqaviləsinin şərtlərinin

¹⁷ Bəybala Xankişiyev Sığorta fəaliyyətinin əsasları Bakı – 2006, səh 161

mümkün olub – olmaması ilə bağlı qərarlar qəbul edilir. Bunu şərtləndirən əsas göstəricilər aşağıdakılardır:

- sığorta riski dərəcəsinin qiymətləndirilməsi
- sığorta hadisələrinin olma ehtimalı
- gözlənilən zərərlərin məbləğlərinin hesablanması

Anderrayter siyasətində bu göstəricilərin qiymətləndirilib təhlil edilməsi vasitəsi ilə sığortada dəqiq qərar qəbul edilir.

Tariflərin müəyyənləşdirilməsi siyasəti bağlanmış müqavilələr üzrə risk dərəcəsinin kəmiyyətinə uyğunluğunun qiymətləndirilməsidir. Bu siyasətin sığorta təşkilatlarındakı əsas rolunu maliyyə ehtiyatlarının mənbəyi kimi sığorta haqlarının durmasıdır. Onlara təsir edən göstəricilər bunlardır:

- müqavilələrinin sayı
- sığorta məbləğləri
- sığorta tarifləri kəmiyyətləri

Belə bir nəticəyə gəlirik ki, sığorta təşkilatlarının gəlirləri birbaşa sığorta tariflərindən asılıdır. Sığorta təşkilatları hər zaman daha çox müştəri cəlb etmək üçün müxtəlif kompaniyalar təşkil edirlər. Sığorta təşkilatları müntəzəm olaraq öz tariflərini aşağı salırlar ki, daha çox cəlb etsinlər. lakin bunu etməklə onların topladıqları haqlar ödəyəcəkləri ödənişlərdən xeyli dərəcədə aşağı olmuş olur. Bununlada sığorta təşkilatı öz fəaliyyətini ziyanla keçirmiş olur. Bununla yanaşı mənbə tərəfdə vardır ki, bunu etməklə digər təşkilatlarda sığortalananları oradan imtina etmələrinə səbəb ola bilər.

Sığorta ehtiyatları sığorta təşkilatlarının ödənişləri həyata keçirməsi zamanı mənbə vasitəsi rolunu oynayır. Sığorta təşkilatlarında bağlanmış müqavilələr üzrə öhdəliklərin kəmiyyətini əks etdirməyə imkan verir. Bu səbəbdəndə sığorta ehtiyatları sığorta təşkilatlarının struktur və fəaliyyəti ilə üst – üstə

düşməlidir.¹⁸Sığorta öhdəlikləri ilə sığorta ehtiyatları bir – biri ilə əlaqədirlər və onlar bir – birinin tamamlayıcısıdır. Müvafiq olaraq bağlanan müqaviləyə görə sığorta ehtiyatları gələcəkdə sığorta öhdəliklərini təmin edir.

Xüsusi kapital kifayətlilik amili sığorta təşkilatının sığorta ehtiyatı kifayət qədər olmadıqda öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün əlavə mənbə rolunu oynayır. Beləliklə, sığorta təşkilatlarının ehtiyatı nə qədər çox olarsa, təşkilat bir o qədər likvid və ödəniş etmə qabiliyyətli hesab olunur. Bununlada müştəri etimadı qazanaraq güvənən sığorta təşkilatına çevrilər. Xüsusi kapital nə qədər çox olarsa təşkilat bağlanan müqavilələr üzrə risk məbləğini artırmaqla sığorta haqlarının çox hissəsini saxlayaraq gəlir əldə etmə imkanını yaradır. Xüsusi kapitalın çoxluğu təşkilata digər sığorta təşkilatlarının müqavilələrində təkrar sığortaçı kimi də iştirak şansı verir. Bu kapitalın çoxluğu, sığorta təşkilatını onu investisiyaya, depozitlərə, qiymətli kağızlara yönəltməklə gəlir gətirmiş olur. Xüsusi kapitalla aşağıdakılar ayrılır:

- nizamnamə kapitalı
- əlavə kapital
- ehtiyat kapitalı
- bölüşdürülməmiş mənfəət
- yığım fondu
- istehlak fondu

Sığorta təşkilatının vəsaitinin əsas hissəsini nizamnamə kapitalı təşkil edir. Sığorta edən hüquqi şəxs dövlət qeydiyyatında olanadək onun nizamnamə kapitalı, sığorta nəzarəti orqanlarının müəyyən etdiyi minimum məbləğdən az olmayan hissəsi pul vasitəsi ilə ödənməlidir. Sığorta təşkilatının nizamnamə kapitalını aşağıdakılar təşkil edə bilməz:

- kredit və borc kimi cəlb edilən pul vəsaitləri

¹⁸ Ахвледяни Ю.Т., Шахов В.Б. Страхование. М.: «Юнити», 2006.-с. 511.

- girova alınmış və yaxud qanunsuzluqla əldə olunmuş əmlak
- qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallar istisna edilməklə büdcə və büdcədən kənar fondların pul vəsaitləri
- dövlət orqanlarının sərəncamlarındakı digər vəsaitlər

Qeyd etdiyimiz kimi sığorta nəzarət orqanı nizamnamə kapitalının minimum məbləğini özü təyin edir. Bunun əsas səbəbi bunlardır:

- sığorta təşkilatının fəaliyyət zamanı bağlanan sığorta müqavilələrindən daxil edilən sığorta haqlarının az olması bu müqavilələr üzrə qəbul edilən öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə görə başqa vəsaitlərin olmaması
- sığorta təşkilatındakı nizamnamə kapitalı həcmnin böyük olması, onun fəaliyyətlərini inamlı qurmağa şərait yaradır, bununlada sığorta bazarındakı rəqabət qabiliyyətliliyini artırmış olur
- sığorta təşkilatlarının bağlanan müqavilələrin qüvvədə olması müddəti daxilində ödənen sığorta haqları ilə sığorta ehtiyatlarının yaradılması

Sığorta təşkilatının əlavə kapitalı onun əsas vəsaitlərini yenidən qiymətləndirəndə yaranan artım, səhmlərin yerləşdirilməsi zamanı alınan emissiya və əvəzi ödənilmədən digər təşkilatlardan alınan vəsaitlər nəticəsində yaranan kapitaldır. Əlavə kapital vəsaitləri dividendlərin ödənilməsi, nizamnamə kapitalının artırılması, zərərlərin ödənilməsi üçün istifadə olunur. Sığorta təşkilatının xalis mənfəəti hesabına ehtiyat kapitalı yaradılır.

Sığorta təşkilatının xüsusi təyinatlı fondunun da yaradılmasının mənbəyi xalis mənfəət hesab olunur. Yığım fondu mənfəətin bölüşdürülməmiş hissəsini sığorta təşkilatının inkişafına, həmçinin əmlakların yaradılmasına yönəldilmiş vəsaitlərin, istehlak fondu isə onu yeni əmlak yaradılmasına deyil, sahələrin inkişafına yönəldir, maddi cəhətdən həvəsləndirilməsi hesabına yaradılmış olur.

Azərbaycan üzrə fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatlarının 2017-ci ilin yanvar və fevral aylarının 2016-cı ilin yanvar və fevral ayları ilə müqayisədə daxilolmalarının illik dinamikası¹⁹:

Cədvəl 2.5²⁰

Sığorta təşkilatlarının daxilolmalarının illik dinamikası

No	Sığorta şirkətləri	Daxilolmaların illik dinamikası
1	Gunay Insurance	2,43 dəfə
2	Baku Insurance	52,48%
3	A-Group Insurance	51,12%
4	Gala Insurance	37,50%
5	Amrah Insurance	23,34%
6	PASHA Life Insurance	20,43%
7	Ata Insurance	11,28%
8	Azinsurance	8,12%
9	PASHA Insurance	8,09%
10	AXA Mbask	7,96%
11	Mega Insurance	-6,73%
12	Silkway Insurance	-17,51%
13	Ateshgah Life Insurance	-20,61%
14	Azerinsurance	-23,48%
15	Standard Insurance	-29,82%
16	Azerbaijan Industry Insurance	-30,74%
17	Ateshgah Insurance	-31,42%
18	Gala Life Insurance	-45,28%
19	Ravan Insurance	-45,34%
20	Khalq Insurances	-48,55%

¹⁹ <http://marja.az/news/4705>

²⁰ <http://marja.az/news/4705>

Sığorta təşkilatlarında maliyyə sabitliyini təmin olunmasında əsas amil kapitalların minimal miqdarının, sığortaçılar və təkrarsığortaçılar üzrə investisiyaların və sığorta ehtiyatının təkmilləşdirilməsinin tənzimlənməsinə əsasən müxtəlif islahatlar həyata keçirilir. Bu islatlardan biri Maliyyə Nazirliyi tərəfindən 2008 – ci ildə qəbul etmiş olduğu Q – 09 qərarıyla fəaliyyətdə olan sığortaçı və təkrarsığortaçılar üzrə tələb edilən kapitalların minimal məbləğlərini illər üzrə artırılması dinamikası müyyən edilmişdir və aşağıdakı kimi göstərilmişdir:

Cədvəl 2.6²¹

Tələb olunan kapitalın minimum məbləğinin təmin edilməsi tələbinin qüvvəyə minmə tarixləri	Sığortaçılar üçün tələb olunan kapitalın minimum məbləği	Təkrarsığortaçılar üçün tələb olunan kapitalın minimum məbləği
2009-cu il 01 yanvar	1 (bir) milyon manat	2 (iki) milyon manat
2010-cu il 01 yanvar	2 (iki) milyon manat	4 (dörd) milyon manat
2011-ci il 01 yanvar	3,5 milyon (üç milyon beş yüz min) manat	7 (yeddi) milyon manat
2012-ci il 01 yanvar	5 (beş) milyon manat	10 (on) milyon manat

²¹ Əliyeva Gülşən“Sığorta təşkilatlarının maliyyə resursları və onların artırılması yolları” mag dis,Bakı, 2015, səh 58

Sığorta təşkilatlarının sürətli inkişafı onların maliyyə imkanlarının genişlənməsinə, ödəmə qabiliyyətlərinin artımına səbəb olur. Sığorta kapitallarının artımı ilə sığorta ödəmələri bir biri ilə qarşılıqlı əlaqədirlər. Yəni, sığorta gəlirləri nə qədər çox olarsa, sığorta təşkilatları ödəmələrini vaxtında yerinə yetirmiş olurlar.

Cədvəl 2.7²²

Sığorta təşkilatlarının məcmu kapitalı, (min, AZN)

	2000	2005	2006	2007	2008	2012
Məcmu kapital-cəmi	11545,5	35988,4	45303,4	70605,1	120118,0	152458,2
Nizamnamə kapitalı	6057,6	32312,5	41876,3	63778,3	10525,9	128654,8
Əlavə kapital	811,8	3326,5	3227,7	6595,7	12201,6	17698,3
Ehtiyat kapitalı	4676,1	349,4	199,4	231,1	2659,5	5689,1

²² Əliyeva Gülşən "Sığorta təşkilatlarının maliyyə resursları və onların artırılması yolları" mag dis, Bakı, 2015, səh 60

Cədvəldə göstərildiyi kimi sığorta təşkilatları üzrə kapitalların həcmi illər ərzində durmadan artmışdır. 2000 – ci ildən 2012 – ci ilə kimi 14 dəfə artım müşahidə olunur. Sığorta təşkilatları üzrə əlavə kapitallarında artımı baş vermişdir ki, buna baxmayaraq ehtiyat kapitalları nisbətən azalmışdır.

İnvestisiyanın sahə üzrə qoyuluşlarının artması, burada gəlir və məhsuldarlığın artımı deməkdir. Ölkəmizdə bu dövrə kimi müflisləşərək bazardan çıxan sığorta təşkilatı olmamışdır. Bağlanmış olan hər bir təşkilatın fəaliyyətini bitirmə səbəbi sığorta fəaliyyətini düzgün qura bilməməsi, sığorta üzrə tələblərin lazımı səviyyədə olmaması və sairidir.

İqtisadi sahə olaraq sığorta riskli bir sferadır. Lakin riskin olmasından asılı olmayaraq olduqca gəlirlidir. Sığorta təşkilatının ödəmə qabiliyyətliliyinin təmin olunması, sığorta təşkilatının imkanından çox olan öhdəliklərini təkrar sığortaya verilməsi ilə əlaqədardır.²³

Təkrar sığorta – sığorta müqavilələri üzrə öhdəlik götürən sığorta təşkilatının risk məbləğlərinin mümkün miqdarını digər sığorta təşkilatına təqdim olunması deməkdir.

Təkrar sığorta prosesi zamanı sığorta olunan şəxs ilə sığorta təşkilatı arasında hüquqi cəhətdən münasibət yaranmır, yəni yenidən müqavilə bağlanmır.²⁴ Sığorta olunan şəxs qarşısında mümkün ola biləcək zərərlərin ödənilməsi öhdəliyini birbaşa sığorta təşkilatı təmin edir.

Sığorta təşkilatının ödəmə qabiliyyətliliyinin təmin olunması üçün onun aktivlərinin ümumi məbləği və öhdəlik üzrə müəyyən edilmiş məbləğ arasındakı fərq kimi hesablanır. Sığorta təşkilatının bu aktivlərinin miqdarı normativ ölçü ilə müəyyənləşdirilir.

Sığorta təşkilatının ödəmə qabiliyyətliliyinin təmin edilməsi üzrə müxtəlif risklərin sığortaları üzrə məsuliyyəti bütün normativlərə görə həyata keçirilir. Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müxtəlif riskli sığorta müqavilələri

²³ Алексеева Е. В. Развитие обязательного страхования в современных условиях : автореф. / Е. В. Алексеева ; Мордов. гос. ун-т им. Н. П. Огарева. -Оренбург, 2008. 18 с.

²⁴ Журавлев Ю.М. Секерж И.Г. Страхование и перестрахование: теория и практика. М.: Анкил, 1993. - 184с.

üzrə məsuliyyəti sığorta təşkilatının öz vəsaitlərinin 10 faizindən çoxunu təşkil etməməlidir.

Sığorta təşkilatının ödəmə qabiliyyətliliyinə investisiya siyasəti və kapitalların qoyuluşları təsir edir. Sığorta təşkilatının vəsaitlərinin investisiyaya cəlb edilməsi risklərinin azalması məqsədiylə sığorta nəzarət orqanı tərəfindən investisiyaların xüsusi qaydasını müəyyən olunmuşdur. Müəyyən edilmiş qaydalara görə investisiyanın ayrı – ayrı növlərini qadağan olunmuşdur. Daşınmaz əmlaklar üzrə, depozitlər üzrə, valyutalar üzrə və sair əldə olunmasına yönəldilən investisiyalar üçün məbləğlərdən minimum və maksimum kvotalar müəyyən olunmuşdur.

III. Fəsil. Azərbaycanca sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşması problemlərinin təkminləşdirilməsi yolları

3.1. Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşması

istiqlalətlərinin təkminləşdirilməsi

Sığorta təşkilatlarının fəaliyyəti və onun maliyyəsinin formalaşması digər iqtisadi subyektlərdən olduqca fərqlənir. Belə ki, bu sığorta təşkilatının fəaliyyəti, müxtəlif hadisə və qəzalar nəticəsində dəymiş olan ziyanların ödənilməsinə yönəldilən fəaliyyət növüdür. Sığortalar üzrə risk amilinin fərdi xüsusiyyəti vardır. Risk olma ehtimalına görə uyğun formada həmin hadisə üzrə sığorta maliyyəsi təyin edilir.

Ümumilikdə, təbiət hadisələrinin və qəzaların dağıdıcı təsirinin yaratdıqları fəsadlar insan həyatında hər hansısa bir itkilərlə nəticələnir. Bunun nəticəsi kimi də sığorta təşkilatlarının rolu daha da artır.

Sığortaya olan tələbin çoxluğu, hər bir sığorta olunan şəxs üzrə sığorta təşkilatında maliyyənin ayrılmasının artırılmasına gətirib çıxarır. Bu isə birbaşa risklərin artması ilə əlaqəlidir.

Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının inkişaf istiqamətlərinin təkminləşməsi dövlətin sığorta fəaliyyətinə nəzarətini zəruri edir. Dövlətin sığorta fəaliyyətinə nəzarəti, sığorta təşkilatının maliyyəsinin təhlil edilməsində və sığorta olunan şəxs qarşısındakı öhdəliklərin qəbul olunması üçün ödəmə qabiliyyətinin olmasında əks olunur.

Sığorta sistemi dövlətin, həm tənzimləyici həm də nəzarətəddici obyekt kimi çıxış edir. Sığorta sisteminin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi müəyyənləşdirilmiş vergi siyasəti, həmçinin sığorta müqavilələri üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsində qanunların müəyyən edilməsidir.

Dövlətin tənzimlənmə funksiyası sığorta sistemində cəmiyyət üzvlərinin maraq və tələblərinə əsas tutaraq icbari sığortanı müəyyənləşdirir.

Dövlətin tənzimləyici funksiyası sığorta orqanlarında sığorta təşkilatlarının sığorta olunan şəxslər arasındakı münasibətləri tənzimləmək üçün aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

- Qeydiyyat aparılması funksiyası. Sığorta təşkilatı ilə sığorta olunan şəxs arasında bağlanmış olan müqavilə öhdəliklərinin qeydiyyatı aparılmalıdır. Bütün sığorta təşkilatlarının hər biri qeydiyyatdan keçməsi mütləqdir. Qeydiyyatın aparılması sığorta təşkilatının peşəkarlığını göstərir, həmçinin maliyyə vəziyyətini müəyyən etməyə imkan verir.
- Aşkarlıq funksiyası. Sığorta təşkilatlarının maliyyəsi haqqında düzgün, dolğun və aydın məlumat verilməlidir və bu məlumat nəşr olunmalıdır. Aşkarlığın təmin edilməsi funksiyası qanunvericilik aktları ilə yerinə yetirilir. Sığorta təşkilatlarında bu funksiyaların reallaşdırılması rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılmasına şərait yaradır.
- Hüquqi təminatlılığın verilməsi. Qanun pozuntusu olduğu halda sığorta nəzarəti orqanı istintaq keçirmək, sığorta maraqlarına qarşı ziddiyyətli fəaliyyət göstərildiyi halda, inzibati ölçülər həyata keçirmək və ya məhkəməyə müraciət hüququ vardır.

Dövlət sığorta nəzarəti orqanı sığorta təşkilatlarının maliyyə fəaliyyətinin yoxlanılmasında əsas rol oynayır. Sığorta prosesinə nəzarət 1991-ci ildə yaradılmış olan və 2001-ci ilədək fəaliyyət göstərən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında yaradılan Dövlət Sığorta Nəzarət orqanı həyata keçirmişdir. Sonra isə aparılmış islahatlar nəticəsində bu nəzarəti Maliyyə Nazirliyi daxilində

Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti yaradıldı. Sığorta Nəzarət Xidməti icra hakimiyyəti orqanı olmaqla, sığorta təşkilatlarının, sığorta olunan şəxslərin, sığorta bazarlarını, həmçinin dövlətin mənafeyi və hüquqlarının mühafizəsini təmin edir.

Dövlət Sığorta Nəzarət Xidməti 2 fəaliyyət istiqaməti üzrə həyata keçirilir:

- Azərbaycan Respublikası ərazisində dövlətin sığorta bazarının, sığorta təşkilatlarının, sığorta olunan şəxslərin mənafe və hüquqlarının mühafizəsini, habelə qanunvericilik tələblərinə əməl olunması məqsədi ilə sığorta sisteminin nəzarətinin və tənzimləmə funksiyalarını yerinə yetirir.
- Ölkəmizdə sığorta bazarlarının, sığorta sistemlərinin inkişafı və təkmilləşdirilməsi, həmçinin beynəlxalq təcrübə və standartların sığorta sistemində tətbiq edilməsini həyata keçirilməsidir.

Sığorta fəaliyyəti zamanı sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin sabitliyinin normaları düzgün olmadıqda və ya öhdəliklər yerinə yetirilə bilməsə və maliyyə vəziyyətini əsaslı dərəcədə pisləşdikdə nəzarət orqanı müəyyən zaman ərzində sığorta təşkilatları qarşısında aşağıdakıları tələb edir:

- Kapitalların artırılması
- Mənfəətin dividend kimi bölünməməsi
- Risklərin düzgün qiymətləndirilməsi
- Yaranan vəziyyətlər nəticəsində iclasların keçirilməsi və bu məsələlərə dair qərarların qəbulu
- Maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlər planını hazırlamaq

Qloballaşma və inteqrasiya meyllərinin güclənməsi ilə əlaqədar sığorta sisteminin də inkişafı, güclənmişdir. Qloballaşma və inteqrasiya prosesi sığorta sistemində maliyyə axınının intensiv hərəkətində, beynəlxalq ticarətin genişlənməsində, sığorta bazarının internet şəbəkə iqtisadiyyatının bir hissəsinə çevrilməsində biruzə verir.²⁵ Müasir telekommunikasiya dövründə internetin

²⁵ Абрамов В.Ю. Страхование: теория и практика. М.: «Волтерс -Клувер», 2007г. - С. 512

qlobal səviyyəsi virtual sığorta bazarının təkmilləşdirilməsini gücləndirir. Virtual sığorta bazarının inkişafına görə ABŞ seçir. Belə ki, onun dövrüyyəsi 300,0 mln dollar həcmi təşkil edir.

Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin artırılması yüksək tempə həyata keçirilir. Ölkəmizdə bu prosesin inkişafına xüsusi diqqət ayrılır. Beləliklə də sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin artırılmasına ödəmə qabiliyyətinin yüksəldilməsinə şərait yaranır.

Cədvəl 3.1

**Azərbaycanın sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin
təsnifatı (manatla)**

İllər	Sığorta təşkilatları	Təkrarsığortaçılar
2012	4000000	7000000
2013	5000000	8000000
2014	6000000	9000000

Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin təkmilləşdirilməsində həyata keçirilən ən uğurlu addımlardan biri “Sığorta Nəzarət sistemi”nin proqram təminatının işlənilib hazırlanması olmuşdur. “Sığorta Nəzarət sistemi” proqramı 2010 – cu ildən qüvvəyə minmişdir.

Digər önəmli dövlət proqramlarından biridə “Elektron Azərbaycan” proqramıdır. Bu proqramların əsas vəzifələri sığorta sisteminin və sığorta bazarının inkişafının daha da artırılmasına xidmət edir.

Bu proqramların tətbiq edilməsində əsas məqsədlər aşağıdakılardır:

- Müasir informasiya texnologiyalarının tətbiq edilməsi
- Sığorta bazarlarının inkişaf tələblərinə uyğunlaşdırılması
- Sığorta sistemləri üzrə şəffaflıq prinsiplərinin tətbiqi
- Keyfiyyətin artırılması

Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində dövlət bir sıra istiqamətlərin reallaşdırılmasını əsas sayır. Bunlar aşağıdakılardır:

- Sığorta təşkilatlarının prioritetliliyinin müəyyən olunması
- Sığorta təşkilatlarının vergiyə cəlb olunma yollarının təkmilləşdirilməsi
- Sığorta resursunun hərəkət səmərəliliyinin tənzimlənməsinin düzgün aparılması
- Sığorta təşkilatları üzrə maliyyə dayanıqlılığının və stabilliyinin təmin edilməsi
- Sığorta təşkilatlarında ödəmə qabiliyyətliliyinin təmin edilməsi

Sığorta təşkilatlarının fəaliyyəti və onun maliyyəsinin formalaşması inkişaf etmiş ölkə iqtisadiyyatlarında diqqət mərkəzində duran sahələlərdəndir. Sığorta sahəsi iqtisadiyyat üzrə mühüm dəyər yaradan sferalardan biri hesab edilir. Sığorta sistemi bir infrastruktur sahəsidir ki, cəmiyyət üzvlərini risklərdən və gözlənilməz hadisə ziyanlarından mühafizə edir və onları sığortalayır.

İnkişaf etmiş ölkələrdəki insanlar başqa ölkələrə nisbətən daha sığortaya maraqlı olurlar. Bunun əsas səbəbi baş verə biləcək olan hadisələrdən, dəyər biləcək olan ziyanlardan qorunmaq üçün könüllü olaraq sığorta təşkilatlarına müraciət etmiş olurlar.

Sığorta mütəxəssisləri sığorta bazarlarının inkişaf istiqamətlərini, həmçinin müəyyən bir ölkənin sığorta bazarının həcm və inkişaf səviyyəsini bu ölkənin ümumi daxili məhsulu üzrə payın faiz nisbəti ilə minimum və ya maksimum olması bu ölkə üzrə sığorta bazarının inkişafıyla, cəmiyyət üzvlərinin sığortaya

münasibətləri ilə birbaşa əlaqəlidirirlər. İnkişaf etmiş ölkələr üzrə sığorta bazarların inkişafını və sığorta haqlarını aşağıdakı cədvəl üzrə nəzərdən keçirək:

Cədvəl 3.2²⁶

Sıra sayı	Ölkə	Qeyri həyat (mln. USD) 2014	Həyat (mln. USD) 2014	Cəmi (mln. USD) 2014	Dünya sığorta haqlarında payı (faizlə) 2014	Ölkə əhalisinin sayı (mln. nəfər) 2014	Ölkə ÜDM-sinin həcmi (mrd. USD) 2014
1	ABŞ	752,222	528,221	1,280,443	26,80	318,9	17,460
2	Yaponiya	108,174	371,588	479,462	10,04	127,1	4,807
3	Böyük Britaniya	115,945	235,321	351,266	7,35	63,7	2,435
4	Çin	151,490	176,950	328,440	6,87	1355,7	17,630
5	Fransa	97,759	172,761	270,520	5,66	66,2	2,587
6	Almaniya	136,170	118,475	254,645	5,33	80,0	3,621
7	İtaliya	49,443	145,292	194,735	4,08	61,7	2,066
8	Cənubi Koreya	57,943	101,572	159,515	3,34	49,0	1,786
9	Kanada	72,235	52,138	124,373	2,62	34,8	1,579
10	Niderland	74,100	21,855	95,955	2,01	16,9	798,1

²⁶ <http://marja.az/news/3911>

3.2. Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasında

səmərəliliyin artırılmasında dünya təcrübəsinin rolu

Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasında dünya təcrübəsinin rolu günbəgün artmaqdadır. Bu ilk növbədə beynəlxalq sığorta sisteminin qloballaşmasıyla bağlıdır. Qloballaşma beynəlxalq sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin axınlarını və dünya ölkələrinin bir – birlərinə inteqrasiya etməsiylə dünya təcrübəsinin sığorta bazarlarında rolunu artırır.

Sığorta sistemində cərəyan edən qloballaşma prosesi sığorta bazarının, sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin tənzimlənməsində və formalaşmasındakı milli – beynəlxalq standartların fərqlərini aradan götürərək vahid bir sığorta sisteminin yaradılmasına əsaslanmışdır. Beynəlxalq sığorta bazarının qarşısında duran əsas məqsəd sığorta təşkilatları arasında rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması, maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi edilməsidir.

Beynəlxalq sığorta bazarında böyüklüyünə görə əsas yerlərdən birini Böyük Britaniya tutur. Belə ki, ilk sığorta olandan da yaradılmışdır. Bu sığorta növü yanğından mühafizə üçün idi.

2006-cı il yanvar ayına olan göstəricilərə görə, Böyük Britaniyada sığorta təşkilatlarının sayı 932 olmuşdur. Sığorta təşkilatlarının hər biri lisenziya ilə fəaliyyət göstərir. 2006 – cı il üzrə məcmu sığorta haqları 165,4 milyard funtsterlinq həcmində olmuşdur. Həmçinin avtomobillərin sığortası üzrə 14,3%, bədbəxt hadisələr üzrə 22,7%, hava nəqliyyatı üzrə 2,0%, həyat sığortası üzrə 68,8% təmin olunmuşdur.

Sığorta sisteminin inkişafı ilə əlaqədar Böyük Britaniyada sığorta sistemində yeni tendensiyalar formalaşdı. Sığorta təşkilatları fəaliyyətlərini genişləndirərək, birləşmə siyasət aparırlar. Beləliklə, sığorta təşkilatları bir neçə sığorta cəmiyyətləriylə müştərək fəaliyyət göstərərək bir təşkilat daxilində birləşmişlər.

Qeyd edək ki, sığorta fəaliyyətinin geniş yayılması üçün ənənəvi metod olan agent və brokerlərdən istifadə olunurdu. Lakin sonralar bu metoddan istifadə

azaldı. Buna əsas səbəb sığortaya olan tələbin artması idi. Sığorta olunan şəxslər ilə sığorta təşkilatları arasında müqavilə birbaşa bağlanmağa başlandı.

Ən geniş yayılmış forma avtomobil sığortası üzrə 35 – 40 faiz təşkil olunub. Burada sığorta təşkilatlarının inkişafı ilə bərabər, bankların da rolu artırmaqda idi. Banklar, sığorta təşkilatlarının, həm distribyuterləri kimi, həm də sığorta risklərinin təhlilini aparıbdırlar.

Bəzi banklar isə təsisçi kimi çıxış edirdi. Təsisçi banklara “HSBC”, “Lyods Bank”, “Barklays Bank” və s aiddir. Bu banklar həyat sığorta təşkilatlarını yaratmışdılar. Böyük Britaniyada 30-dan çox aparıcı bank, sığorta müqavilələrini tərtib edir, risklərin təhlilini və qiymətləndirilməsini aparır.

1982-ci ildən başlayaraq Böyük Britaniyada sığorta bazarları “Sığorta təşkilatları haqqında” Qanunla tənzimlənirdi. Bu qanun “friendly societies – OBC”dan başqa, digər qeyri – korporativ, anderrayter təşkilatı olan “Lyods” sığorta sistemini tənzimləyirdi.

Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada Böyük Britaniyada sığorta qeyri - həyat, həyat sığortaları üzrə təsnifləş. Hər bir sığorta təşkilatı göstərdiyi sığorta xidmətlərinin hər biri üçün ayrı – ayrılıqda lisenziya almalıdır. Sığorta və təkrarsığorta üzrə lisenziyalar Britaniyanın Xəzinədarlıq İdarəsi tərəfindən verilir.

Britaniyada bütün təşkilatlar 32 faizlik vergi ödənməsini həyata keçirir. Qeydiyyatda olan təşkilatlar, dünya üzrə qazandıqları bütün gəlirlərdən vergi versələrdə, fəaliyyətlərindən asılı olaraq vergi tutulur.

Sığorta növündən asılı olaraq həyat sığortasını həyata keçirənlər adi vergini investisiya fəaliyyətindən əldə edilən gəlir kimi yox, sahibkarlıq gəliri kimi nəzərdən keçirirlər. Həyat sığortasını həyata keçirilən təşkilatlar xüsusi vergi sistemini, pensiya və xaricdə həyat sığortası isə adi sığorta fəaliyyəti hesab olunmur. Onlar üzrə ayrı – ayrılıqda mədaxilləri məxaricləri hesablanır, çünki sığortanın hər bir növü üzrə fəaliyyətlərindəki xərclər, digər növlər üzrə gəlirlərlə kompensasiya olunmur.

Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasında dünya təcrübəsinin səmərəliyinin artırılmasında Almanianın da rolu böyükdür. 2010 – cu il üzrə

Almaniya sığorta təşkilatlarının birbaşa sığorta üzrə dünyada toplanan sığorta haqlarının həcmnin ümumi hissəsi 328,2 mlrd, bədbəxt hadisə və ziyanlardan sığorta 47,5%, tibbi sığorta 15,4%, həyat sığortası 41,4% təşkil edir. təkrar sığorta təşkilatlarının sığorta haqlarının ümumi həcmi 68,0 mln təşkil edirdi.

Almaniyada 2156 sığorta təşkilatının lisenziyası vardır. Bunlardan 32 təkrar sığorta təşkilatıdır. Sığorta təşkilatlarının fəaliyyəti sığorta nəzarət orqanları ilə tənzimlənir.

Almaniyada, həmçinin sığorta fəaliyyəti göstərən xarici təşkilatlarda vardır. Bunlardan 56 təşkilat Aİ ölkələrində, 18 isə inkişaf etmiş digər ölkələrdəndir. Bu təşkilatlar daha çox qeyri – həyat sığortası üzrə fəaliyyət göstərirlər.

Son vaxtlar Almaniyada bank və sığorta təşkilatlarının inkişafında sürətli artım müşahidə edilirdi. Təkmidləşmənin nəticəsi kimi yeni bank sığortaçılığı adlı maliyyə qrupu formalaşmağa başladı. Bu maliyyə qrunun yaranması bank və sığorta təşkilatlarının sığorta müqavilələrindəki əməkdaşlığının nəticəsi idi. ənənəvi metod kimi bütün xidmətləri vasitəçilər, yəni sığorta agentləri və brokerlər həyata keçirirdi. Buna baxmayaraq banklar vasitəçi kimi çıxış edirlər, onlar sığorta agentləri kimi fəaliyyət göstərə bilmirlər. Bunun üçün xüsusi lisenziya alınmalıdır ki, sığorta müqavilələrini hazırlaya bilsinlər.

1902 – ci ildə yaradılan və 1992 – ci ildə müəyyən dəyişikliklər edilən Almaniya sığorta fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericiliyi Almaniya Federal Sığorta Nəzarəti və əlavə olaraq qəbul edilmiş aktlardan təşkil olunub.

Sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək üçün sığorta təşkilatları qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada sığorta nəzarət orqanlarından lisenziya almalıdırlar. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, əgər sığorta təşkilatı həyat sığortasıyla məşğuldursa, o yenidən qeyri – həyat sığortasıyla məşğul olması mümkün deyil. Buna əsas səbəb həyat sığortasının növlərindən yarana biləcək olan ziyanların təşkilatın maliyyəsinin pisləşməsinə, ödəmə qabiliyyətinin aşağı düşməsinin və digər risklərdən qorumaq üçündür.

Almaniya sığorta təşkilatlarının hər birinə vergi sistemi tətbiq edilir. Sığorta təşkilatları mənfəət vergisini, həmçinin sığorta məbləğləri üzrədə vergi ödəyirlər. Sığorta fəaliyyəti üzrə Almaniya verginin orta həddi 15 faiz müəyyən edilmişdir.

Təşkilatlarda likvidliyin hesablanmasında, həmçinin sığorta ehtiyat vəsaitlərinin kapital kimi investisiya qoyuluşlarına istiqamətlənməsi qaydalarının işlənilib hazırlanması əsasən AI qərarlarına əsaslanaraq formalaşdırılır.

Sığorta fəaliyyətinin düzgün qurulması ilə əlaqədar olaraq İndiyənə kimi Almaniya sığorta təşkilatları tərəfindən ödəmə qabiliyyətsizliyi halları baş verməmişdir. Sığorta bazarlarının liberallaşdırılma prosesi milli sığorta təşkilatlarının maliyyə sabitliyində problemlərin əmələ gətirəcəyinə səbəb olma ehtimalı vardır. Bu ehtimal sığorta nəzarət orqanını narahat edirdi. Bunun nəticəsi kimidə sığortaçıların maliyyə vəziyyətlərinə və fəaliyyətlərinə nəzarət daha da artırdı. Sığorta nəzarət orqanı sığorta təşkilatlarının ziyan ehtiyatlarına, nizamnamə kapitallarına, həmçinin bütün aktivlərin düzgün yerləşdirilməsində nəzarətin artırılmasına istiqamətlənirdi.

Fransada sığorta bazarının 570 ixtisaslı üzvü vardır. Bu sığorta təşkilatlarından 96 həyat, 360 qeyri – həyat sığortası üzrə fəaliyyət göstərən təşkilatlardır.

Fransada xarici təşkilatlarda fəaliyyət göstərir. Onların filiallarının sayı 106 – dır. Onlardan 10 – nu həyat sığortası üzrə, 96 – sı digər sığorta sahələri üzrə fəaliyyət göstərirlər.

Fransa 2010 – cu ildə sığorta təşkilatlarının və xarici filiallarla bərabər topladıqları sığorta haqlarının həcmi 978,9 mlrd fransız frankından ibarətdir. Sığorta haqlarının ümumi həcminə görə dünya sığorta bazarında 5 – ci mövqedə dururdu. Sığorta təşkilatlarının həyat sığortasından topladıqları haqlar ümumi sığorta haqqının 68,9%, qeyri – həyat sığortası üzrə isə 32,4% təşkil edirdi.

Sığorta Məcəlləsi sığorta fəaliyyətinin tənzimləyici aktıdır. Sığorta təşkilatı sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək üçün inzibati icazə alması mütləqdir. Bu qanunvericilik vasitəsi ilə nizamnamə kapitalının minimum məbləği təyin olunur.

Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada Sığorta Məcəlləsi sığorta təşkilatlarına investisiya qoyuluşları etməyə icazə verir. Bu investisiya qoyuluşları aşağıdakı kimi həyata keçirilir:

- İntestisiyanın qiymətli kağızlara qoyulması
- İntestisiyanın daşınmaz əmlaka qoyulması
- İntestisiyanın kreditlərə qoyulması
- İntestisiyanın depozitlər üzrə qoyulması

Sığorta məcəlləsi ölkə aktivlərinin paylarının düzgün təyin edilməsini, əmanətlərin etibarlılıq dərəcəsini və onların diversifikasiyasını təmin edilməsi məqsədiylə sığorta təşkilatlarının vəsaitlərinin yerləşməsinin ən yüksək həcmi müəyyən edir.

Sığorta təşkilatlarından da vergi tutulur ki, hər bir sığorta təşkilatı 32% gəlir vergisi ödəyir. Həmçinin sığorta təşkilatları xərcləri çıxıldıqdan sonra sığorta haqları və investisiya gəlirlərində vergi ödəyirlər. Vergi Məcəlləsində müəyyən edilmiş qaydada bütün sığorta müqavilələri risklərin növünə uyğun müəyyən edilərək 6 – 30% aralığında vergi dərəcəsi təyin edilir və sığorta təşkilatları ƏDV ödəməkdən azad edilirlər.

Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrinin arasında Polşa birinci yerdə durur. Polşa bu ölkələr içində həyat sığortasında toplanan sığorta haqlarının 50 faizini, qeyri – həyat sığortalarına görə 49 faizini təşkil edir. Çexiya sığorta bazarının böyüklüyünə görə isə ikinci yeri tutur. Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrində sığorta haqlarının 1/3 hissəsi həyat, 2/3 hissəsi qeyri – həyat sığortasının payına düşmüşdür. Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrinin sığorta bazarlarına dövlət nəzarətini və tənzimlənməsinin təsir gücünü daha da azaldılmışdır. Buradakı əsas məqsəd sığorta fəaliyyətinin bazar münasibətləri ilə tənzimlənməsidir.

Baltikyanı ölkələrin iqtisadiyyatları postsovet ölkələri ilə müqayisədə daha inkişaf etməsi ilə əlaqədar olaraq sığorta haqları bərabər şəkildə artımı baş vermişdir. Bu ölkələr içində Estoniya sığorta haqların 30% təşkil edir. Bunun əsas səbəbi dövlət dəstəyinin olmasıdır. Qeyri – həyat sığortasında Latviya 46%, Litva

26%, Estoniya 23% təşkil edir. Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrinin ən inkişaf etmiş Rusiyadır. Rusiya sığorta haqları üzrə 90%, ÜDM – da isə 65% təşkil edir. ikinci yeri Ukrayna tutur öz böyüklüyünə görə, sığorta bazarının isə 6,4% təşkil edir. Digər ölkələr isə 4% - ni təşkil etmiş olur.

Cədvəl 3.3²⁷

Ölkə	Bir şəxs başına düşən sığorta haqqı (Avro)						2008-2013 üzrə ortalama
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	
Estoniya	217.48	228.68	233.83	232.71	266.52	332.80	252.00
Latviya	229.79	170.24	154.39	190.72	218.95	231.31	199.23
Litva	180.20	141.19	145.13	162.58	173.35	189.58	165.34
Rusiya	93.26	82.88	96.67	111.45	140.64	140.78	110.95
Qazaxıstan	55.64	38.43	47.84	62.10	70.43	77.06	58.58
Ukrayna	47.88	38.85	47.68	48.33	44.91	57.21	47.48
Gürcüstan	26.25	33.97	34.67	33.18	52.51	43.98	37.43
Belarusiya	32.00	28.55	35.56	23.10	40.41	53.68	35.55
Azərbaycan	18.08	15.96	16.37	22.97	35.74	40.43	24.93
Moldova	15.32	14.74	15.65	17.30	19.66	20.11	17.13
Ermənistan	4.67	4.60	5.26	13.71	20.34	19.43	11.33
Türkmənistan	4.07	5.94	7.29	8.26	9.48	10.35	7.57
Özbəkistan	1.44	2.36	2.84	3.25	3.67	3.69	2.88
Tacikistan	2.17	1.90	2.40	2.70	3.19	3.37	2.62
Qırğızıstan	0.93	1.39	1.57	2.13	2.40	2.53	1.83

²⁷ <http://banker.az/sigorta-bazarlarinin-muqayis%C9%99si/>

Sığorta sıxlığı dedikdə ölkələr üzrə yığılan bütün sığorta haqlarının həmin ölkə əhalisinin sayına bölmək ilə hesablanmasıdır, yəni şəxs üçün nəzərdə tutulan ortalama sığorta haqqıdır. Sığorta bazarlarında bu göstəricilər üzrə bir – biri ilə müqayisə olunur.

Cədvəldən göründüyü kimi Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrinin müqayisəsində ən yüksək göstərici Baltikyanı ölkələrin payına, aşağı göstəricilər Qazaxıstanı çıxmaq şərti ilə Orta Asiya ölkələrinin payına düşür.

Sığortanın nüfusetmə faizi – ölkəyə görə yığılan ümumi sığorta haqlarının bu ölkəyə görə ÜDM – na bölmək ilə hesablanmasıdır. Bu göstəricilərin hər biri ölkə iqtisadiyyatındakı sığorta fəaliyyətinin payını müəyyən etmiş olur.

Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrinin sığortalarının nüfusetmə göstəriciləri aşağıdakı kimidir:

Cədvəl 3.4²⁸

Ölkə	Sığortanın nüfusetmə faizi (ÜDM-də %-lə)						2008-2013 üzrə ortalama
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	
Latviya	3.13%	2.82%	2.56%	2.77%	2.88%	2.87%	2.84%
Estoniya	1.80%	2.19%	2.18%	1.92%	1.98%	2.32%	2.07%
Ukrayna	2.53%	2.24%	2.13%	1.74%	1.53%	1.97%	2.02%
Gürcüstan	1.43%	2.00%	1.74%	1.32%	1.97%	1.75%	1.70%
Litva	1.78%	1.68%	1.62%	1.59%	1.57%	1.63%	1.64%
Russiya	1.34%	1.32%	1.20%	1.19%	1.31%	1.35%	1.28%
Moldova	1.33%	1.35%	1.27%	1.22%	1.23%	1.20%	1.27%
Belarusiya	0.72%	0.81%	0.82%	0.80%	0.82%	1.04%	0.83%
Qazaxıstan	0.93%	0.78%	0.70%	0.72%	0.78%	0.83%	0.79%
Azərbaycan	0.47%	0.46%	0.37%	0.42%	0.63%	0.70%	0.51%
Ermenistan	0.18%	0.26%	0.24%	0.59%	0.89%	0.83%	0.50%
Tacikistan	0.44%	0.44%	0.44%	0.44%	0.44%	0.44%	0.44%
Özbəkistan	0.23%	0.30%	0.28%	0.28%	0.30%	0.29%	0.28%
Qırğızıstan	0.15%	0.24%	0.24%	0.25%	0.27%	0.28%	0.24%
Türkmenistan	0.17%	0.23%	0.24%	0.20%	0.20%	0.20%	0.21%

²⁸ <http://banker.az/sigorta-bazarlarinin-muqayis%C9%99si/>

3.3. Azərbaycan iqtisadiyyatının müasir dövründə sığorta bazarının inkişaf istiqaməti və onun təkmilləşdirilməsi

Bazar iqtisadiyyatlı dövrdə iqtisadi sistemin ən mühüm elementlərindən biri kimi sığorta bazarı çıxış edir. Sığorta bazarı – tələb və təklif əsasında formalaşaraq sığorta müdafiəsinə əsaslanan sistemdir. Sığorta bazarı əsasında bazar münasibətləri durur.

Sığorta bazarının təkmilləşdirilməsinə təkrar istehsal zamanı fasiləsizliyin təmin olunmasıyla nail olunur. Sığorta bazarının inkişaf istiqamətlərindəki əsas məqsəd neqativ hadisələr zamanı ziyan dəyənlərə ödənişlərin olunmasıdır.

Sığorta bazarında sığorta müdafiə sisteminin təşkil edilməsi üçün sığorta fondları yaradılır və onların bölüşdürülməsi prosesi tətbiq edilir. Sığorta təşkilatları sığorta bazarının əsas subyektidir. Onun formalaşması, inkişaf etməsində bilavasitə rol oynayır. Pul münasibətlərinin genişlənməsi sığorta bazarlarının inkişafını sürətləndirir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı sığorta bazarının da inkişafını təkmilləşdirir. Sığorta sistemində bir çox islahatlar aparılır. Beləki bu istiqamətdəki ən uğurlu addımlardan biri 2007 – ci il 25 dekabrda “Sığorta fəaliyyəti haqqında” yeni qanun layihəsinin hazırlanması idi. Bu qanun layihəsi ilə sığorta bazarının inkişafı genişlənir, həmçinin bütün sığorta təşkilatlarının stimullaşdıran bir layihəyə çevrilmiş oldu. Bu qanunun qüvvəyə minməsi ilə sığorta sistemi, ən çox isə avtomobil sığortasının inkişafına təkan verdi.²⁹

Hal – hazırda ölkəmizdə 28 sığorta təşkilatı fəaliyyət göstərir. Buna baxmayaraq yalnız bir təşkilatın kapital həcmi 10 milyon manat təşkil edir. Təşkilatların əksəriyyəti dövlət nizamnamə kapitalıyla müəyyən edilmiş minimumu təmin etməkdə çətinlik çəkirlər. Habelə təşkilatların kapital həcmi 2012 – ci il yanvar ayı üçün 800 min mnt, 2013 – cu il yanvar ayı üçün 900 min mnt, 2014 – cü il yanvar ayına 1 mln manat olmuşdur.

²⁹ “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Qanun, 2007

Sığorta təşkilatlarının inkişaflarındakı problemlərdən biri öz fəaliyyətlərini banklardan asılı vəziyyətə salmaqdır. Yəni sığorta təşkilatları büdcələrini banklar vasitəsi ilə tənzimləyir. Bu əsasən kreditlər ilə satılmış avtomobillərin sığortalanmasıyla baş verir. Bununlada öz fəaliyyətlərini banklardan asılı hala salmış olurlar. Banklar isə yalnız öz mənfəətləri üçün fəaliyyət göstərdiklərindən hadisələrin xüsusiyyətindən asılı olmadan, sığorta təşkilatlarını sığorta ödəmələrini etmələrinə məcbur edirlər. bu isə sığorta təşkilatlarının maliyyə vəziyyətlərini pisləşdirir.

Sığorta təşkilatlarında maliyyə hüququnu əsasını sığorta ehtiyatları, sığorta təşkilatlarının xərcləri, onların vergiyə cəlb olunması, hesablanması və ödəməsi, ƏDV, mənfəət, həmçinin bütün vergi növlərinin, ödəmələrinə təyin olunması, fondların yaranması, onların istifadə olunmasındakı sığorta olunan şəxslər, dövlət və sığorta təşkilatlarının aralarındakı münasibətləri tənzimləyir. Bunlar aşağıdakı aktlar vasitəsiylə həyata keçirilir:

- Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi
- “Sığorta təşkilatının fəaliyyət mühasibat uçotlarının hesablar planları və onun tətbiqinə dair” təlimatlar
- “Qeyri - həyat sığorta növləri üzrə sığorta ehtiyatlarının yaradılması və ayırmaların hesablanması”

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə əsasən ölkəmizdə olan hər bir sığorta təşkilatları həyat və qeyri – həyat sığortaları ilə eyni anda fəaliyyət göstərirlər. Bu xüsusiyyət əksər dünya ölkələrindən fərqləndirir, çünki əksər ölkələrdə yalnız bir növ üzrə fəaliyyət göstərilməsi mümkündür.

Son illərdə bazar münasibətlərinin inkişafı ilə sığorta bazarında bir o qədər inkişaf edib. Bu inkişafın nümunəsi kimi sığorta təşkilatlarının sayının günü – gündən çoxalması, sığortalar üzrə növlərin artırılması, müasir tələblərə cavab verən təşkilatların yaradılması, ödəmə qabiliyyətliliyinin artırılması və sair. Dövlət, təşkilat və əhali əmlak və mülklərinə sığorta sisteminin tətbiq edilməsi üçün geniş

şəraitlər yaradılır. Azərbaycan sığorta bazarı özünün potensial imkanına əsasən perespektivli maliyyə bazarı kimi çıxış edir.³⁰

Sığorta bazarlarının stimullaşdıraraq tənzimlənmə prosesinin tətbiqi, sığorta bazarının subyektlərinin mənafe və mövqelərinin mühafizəsi, bütün iqtisadi sahələrin sığortadan maksimal istifadəsi üzrə qanun və qaydaların tətbiq edilməsi, həmçinin mövcud olanların təkmilləşdirilməsidir.

Sığorta bazarlarının maliyyələrinin miqdarı lazımı səviyyədə olmaması, iri həcmli qəzaların ziyanlarının ödənməsinin mane olur ki, onlarında bərpası və kompensasiyası üçün dövlətin müdaxiləsi şərt olur. Beləliklə, bunların ödənilməsi üçün dövlət büdcəsindən vəsaitlər ayrılır. Əslində sığorta bazarlarının hər tərəfli inkişafına bu mənfi təsir edir. Buna baxmayaraq, sığorta bazarının dinamik inkişafına təsir etmir. Lakin sığorta bazarının dinamik inkişafını digər ləngidən amil isə dövlət sığorta siyasətində bütöv bir mexanizmin olmamasıdır.

Sığorta bazarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində Azərbaycan ilə Avropa Şurası arasında müqavilələr bağlanmışdır. Bu müqavilələrdə sığorta sisteminin stimullaşdırılması, sığorta bazarlarının təkmilləşdirilməsi məsələləri öz əksini tapır.

Sığorta bazarına nəzarətin olması qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qaydada vəzifə və öhdəliklərin yerinə yetirilməsi, sığorta bazarındakı problemlərin aradan qaldırılmasına şərait yaratmış olur. Sığorta bazarının inkişafına təsir edən, digər problemlərdən biri isə əhali gəlirlərinin azlığından irəli gəlir ki, o da öz növbəsində sığorta fəaliyyətinə əks təsir göstərir. Bunlardan hər biri obyektiv problemlərdəndir.

Müasir dövrdə ölkəmizdə sığorta bazarı üzrə təşkilatçıları 40 – dan çox sığorta növləri üzrə sığorta xidmətlərini həyata keçirirlər. Azərbaycan milli sığorta bazarı üzrə 1500 – dən çox şəxs çalışır. Sığorta təşkilatları sığorta bazarlarında 2014 – cü il üzrə 465365 sığorta sazişi imzalanmışdır.

Sığorta bazarının inkişafına mane əsas problemlərdən olan iqtisadiyyat üzrə dəymiş olan ziyanların tam olaraq ödənilmə bilməməsidir. İqtisadiyyat üzrə

³⁰ B. Xankişiyev, P. N. Abdullayev, "Sığorta işi" Bakı, 2004

dəyən ziyan və risklərin əksəriyyəti təmin olunmur, olunanlar isə az bir şəkildə təmin edilir. Sığorta təşkilatlarının 2014 – cü il məlumatlarına əsasən 935 fəvqəladə hadisələrin və 1000 – dən çox yanğınların olmasıyla itkilərin həcmi milyard manatlarla dəyərləndirilmişdir. Bunların əksəriyyəti sığorta edilməmişdir. Bu problem sığorta bazarının inkişafının əsas çatışmayan cəhətlərindən hesab olunur və onların qarşısı alınıb, həll edilərsə sığorta bazarının sürətli inkişafına nail olmaq mümkün olar.

Sığorta ənənələrin və sistemlərinin lazımi səviyyədə olmaması yetərli açıqlama deyildir. Buradakı vacib amil sığortaya tələbin kifayət qədər olmaması və sığorta sisteminə nəzarət edən vahid bazanın yetərsizliyiylə əlaqəlidir.³¹

Sığorta bazarının təkmilləşdirilməsində ən mühüm istiqamətlərdən biri inteqrasiya prosesidir. Milli sığorta bazarını beynəlxalq sığorta bazarlarına interasiyanın sürətləndirilməsiylə, onun inkişafına təkan veriləcək.

Sığorta təşkilatları və sığorta bazarları ölkə üzrə qeyri – bərabər bölünmüşdür. Bu qeyri – bərabər bölünmə onun stabil inkişafına mane olur. Azərbaycanda sığorta təşkilatlarının əksər hissəsi mərkəzdə cəmlənib. Ölkə üzrə sığorta haqlarının payında isə Bakı 98% təşkil etmiş olur.

1991 – ci ildə sığorta sisteminə nəzarət orqanı yaradılmışdır. Sığorta nəzarət orqanı təşkilatın maliyyəsinə, düzgün fəaliyyət göstərməsinə, öz statuslarını qorumağa və sair nəzarət edir.

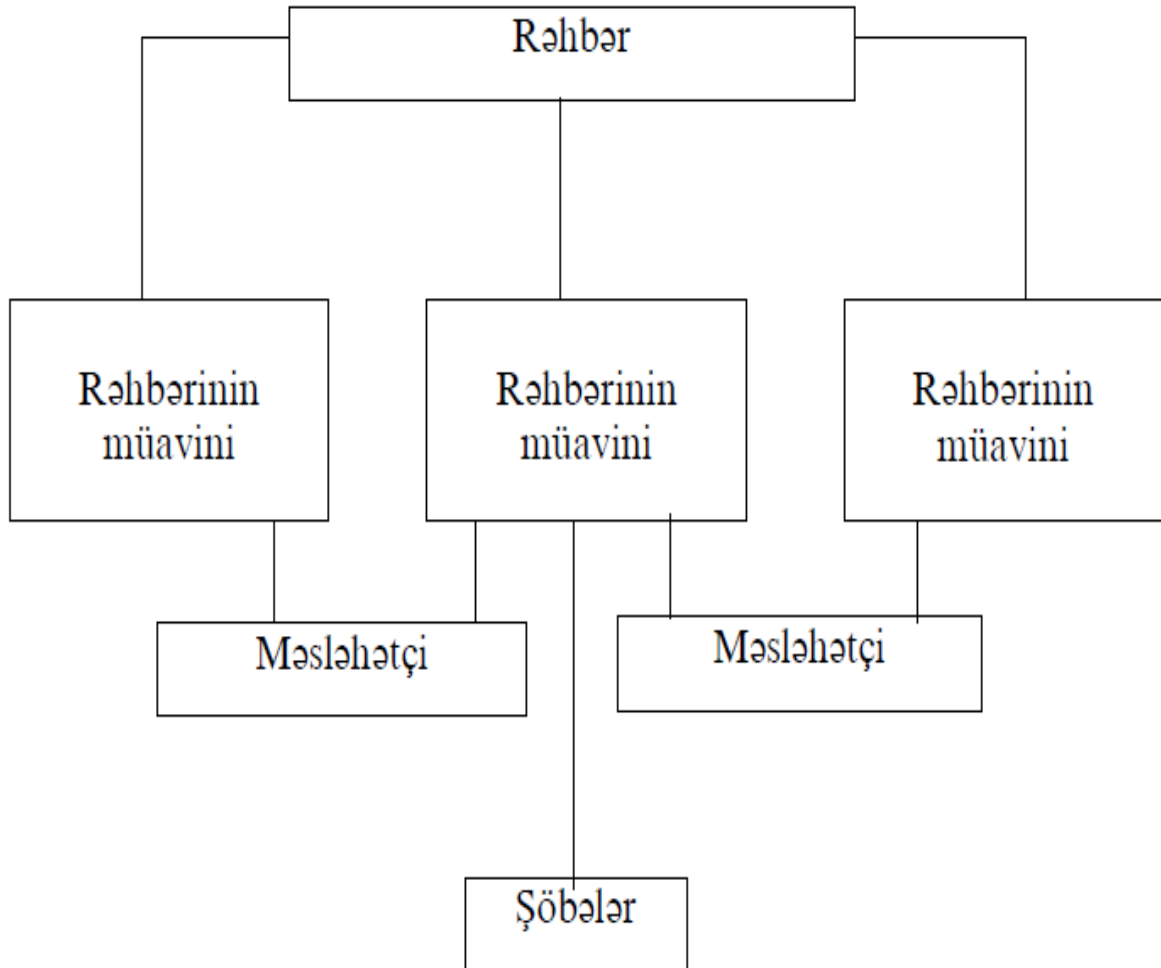
Yenidən sığorta sxeminn tətbiq edilməsi, həmçinin müəyyən dəyişikliklər olunmasıyla təlimatların təqdim edilməsi mümkündür. Sığorta nəzarəti sığorta təşkilatlarının hər bir fəaliyyətinə nəzarət edir. Əgər sığorta fəaliyyəti düzgün yerinə yetirilməzsə sığorta nəzarəti təşkilatlarının lisenziyalarını sonlandırmaq, müvəqqəti dayandırma, həmçinin tam olaraq sığorta təşkilatının fəaliyyətinə dayandırmaq hüquqlarına malikdir.

Sığorta Nəzarət orqanının strukturuna aşağıdakı sxem vasitəsi ilə nəzərdən keçirdək³²:

³¹ www.sigorta.maliyye.gov.az

³² www.sigorta.maliyye.gov.az

Sığorta nəzarətinin təşkilat strukturu.

2001 – ci il aprel ayında ümummilli liderimiz Heydər Əliyev sığorta üzrə dövlət nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin nəzninə verildi. Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi bu islahat sığorta bazarının inkişafında mühüm addım oldu. Belə ki, sığorta təşkilatları fəaliyyətlərini beynəlxalq standartlara uyğunlaşdıraraq təkmilləşdirilməsinə şərait yaradılmış oldu.

Maliyyə Nazirliyi Dövlət Sığorta nəzarət orqanı sığorta fəaliyyətinin inkişafı üçün qanunvericiliyə müəyyən əlavələr edir və ya onu dəyişdirir, sığorta bazarını

təkmirləşdirilməsi istiqamətində yeni akt və qanunların işlənilib, hazırlanması və sığorta bazarına tətbiq edilməsini həyata keçirir.

Bu Sığorta Nəzarət orqanı Azərbaycan sığorta bazarını təkmirləşdirilməsi, sığorta fəaliyyətlərinin stabilliyini, sığorta təşkilatlarının maliyyələrinə, həmçinin sığorta sisteminin beynəlxalq normalar əsasında formalaşdırılmasına, beynəlxalq normalar əsasında formalaşdırılmasına, beynəlxalq sığorta bazarlarına inteqrasiyanın gücləndirilməsində mühüm rol oynamışdır. Bu tədbirlərin hər birini həyata keçirilməsində uzunmüddətli islahatlar və dəyişikliklər aparılır.

Yeni sistemin tətbiq edilməsiylə sığorta bazarının inkişafı ölkənin iqtisadi inkişafına uyğunlaşdırılmasında, həmçinin Azərbaycan sığorta bazarının inkişafında yeni mərhələlərin açılmasına təkan oldu.

Respublikamızın sığorta bazarının və onun subyektləri olan sığorta təşkilatlarının düzgün fəaliyyət göstərməsi, sığorta xidmətlərinin keyfiyyətlərinin artırılması, ölkə üzrə sığortaya olan inam və tələblərin yüksəldilməsi, sığorta müqavilələri bağlanılmasında şəffaflığın təmin olunması və sair təmini və inkişafı üzrə aşağıdakılara əməl edilməsi vacibdir:

- Nəzarət orqanının sabitliyinin təmin edilməsi
- Nəzarət funksiyasını təşkil edən qanunvericilik normalarının sabitliyinin, aydınlığının və şəffaflığının təmin edilməsi
- Qanunvericiliklə müəyyən edilən funksiyaların nəzarət və idarə etmə üsullarının aydınlığının təmin edilməsi
- Ölkənin böyük şəhərli, həmçinin də Naxçıvanda sığorta təşkilatlarının yaradılması
- Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş sığorta təşkilatları fəaliyyətlərini sığorta qanunvericiliyinə uyğun olaraq həyata keçirilməsi və fəaliyyətlərinin lisenziyaların tələblərinə uyğun olaraq yoxlanması

- Qanunvericiliyin təkmiləşdirilməsi üzrə icraedici və qanunverici orqanların qarşılıqlı münasibətlərinin təmin olunması
- Sığorta təşkilatlarına qanunvericiliklə müəyyən edildiyi halda sanksiya və cərimələrin tətbiq olunması
- Qanunvericilikdə nəzərdə tutulan digər sanksiya və cərimələrin tətbiq olunmasının zəruriliyi əsasları

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dissertasiya işində “Azərbaycanda sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşması” mövzusunda bəhs olunur. Dissertasiyada həmçinin sığorta təşkilatlarından, onların maliyyəsində, sığortanın iqtisadi mahiyyəti və zəruriliyindən, sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının nəzəri əsaslarından, təşkilatlarının gəlir və xərclərindən, maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsindən, sığorta bazarının inkişaf istiqamətləri və onun təkmilləşdirilməsi, sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasında səmərəliliyin artırılmasının üzrə beynəlxalq təcrübələrin rolunun müəyyən edilməsi təhlilləri aparılmışdır.

Sığorta təşkilatlarının fəaliyyəti və onun maliyyəsinin təkmilləşdirilməsi ön planda duran vacib məsələlərdəndir. Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin artırılması yüksək tempə həyata keçirilir. Ölkəmizdə bu prosesin inkişafına xüsusi diqqət ayrılır. Beləliklə də sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin artırılmasına ödəmə qabiliyyətinin yüksəldilməsinə şərait yaranır. Sığorta təşkilatının ödəmə qabiliyyətliliyinə investisiya siyasəti və kapitalların qoyuluşları daha çox təsir edən amillərdir.

Günü – gündən inkişaf edən iqtisadi şəraitdə sığorta təşkilatlarına və onların fəaliyyətlərinin təkmilləşməsinə olan tələb çoxluğu, hər bir sığorta olunan şəxs üzrə sığorta təşkilatında maliyyənin ayrılmasının artırılmasına gətirib çıxarır. Bu özünü yüksək səviyyədə formalaşaraq fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatlarının fəaliyyətlərində biruzə verir.

Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının inkişaf istiqamətlərinin təkmilləşməsinə, həmçinin sığorta fəaliyyətinə, dövlətin bu sferaya təsirini zəruri edir. Dövlətin sığorta fəaliyyətinə nəzarəti, sığorta təşkilatının maliyyəsinin təhlil edilməsində və sığorta olunan şəxslər qarşısındakı öhdəliklərin lazımı andan

yerinə yetirilməsində, vaxt itkisinə yol verilməməsində, bütünlükdə zərər və ziyanların tam kompensasiya olunmasında əks olunur.

Sığorta təşkilatlarının fəaliyyəti və onun maliyyəsinin təkmilləşdirilməsi strategiyasının əsas üstünlükləri və nəticələr aşağıdakılardan ibarətdir:

- sığorta təşkilatları fəaliyyətinin son nəticələrinə görə tam məsuliyyətlik daşması
- elmi – tədqiqat prosesində, istehsalın və idarəetmənin bütün səviyyələrində periodik əlaqələrin qurulması və qarçılıqlı münasibətlərin nizamlanması
- sığorta bazarlarında rəqabət qabiliyyətliliyinin artırılması,
- sığorta təşkilatların hüquqlarının qorunması, fəaliyyətləri üzərində nəzarətin mövcudluğu
- sığorta təşkilatlarının fəaliyyət strategiyalarının düzgün qurulması üçün müasir sistem üzrə layihələrin təşkili və təhlilinin aparılması
- sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin və risklərinin aşağı
- salınmasıyla fəaliyyətlərinin maliyyə yekunlarının yaxşılaşdırılmasında nailiyyətlərin əldə edilməsi

Ölkə və sığorta təşkilatları qarşısında duran əsas vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün aşağıdakı prinsiplərin reallaşdırılması məqsədəuyğun sayırıq:

- sığorta təşkilatlarının fəaliyyət dairələrini genişləndirilməsi və maliyyə bazasının möhkəmləndirilməsi
- xüsusi maliyyə mənbələrinin təmin edilməsi
- sığortaya olan tələblərin artırılması, insanların maraqlarına uyğun təkliflərin irəli sürülməsi, müştəri cəlb ediciliyinin dinamik artımı
- investisiya tsiklinin bütün mərhələlərində, hər şeydən əvvəl isə, sövdələşmələrin şəffaflığını təmin edən ticarət şəbəkəsi (tenderlər) hesabına rəqabətin inkişafı və rəqabət mühitinin yaradılması;
- risklərinin sığortalar əsasında dövlət zəmanətlərinin təmin olunması
- sığorta riski dərəcəsinin qiymətləndirilməsi

- sığorta hadisələrinin olma ehtimalının və gözlənilən zərərlərin məbləğlərinin hesablanması planlarının təşkili

ƏDƏBİYYAT

1. “Sığorta fəaliyyəti haqqında” Qanun, 2007
2. Xudiyev N. N Sığorta Bakı – 2003
3. İ.M.Abbasov İ.C. Həsənov Sığorta işinin təşkili Bakı – 2013
4. F. P. Rəhmanov Sosial infrastrukturunun tənzimlənməsi problemləri, Bakı – 2004
5. Bəybala Xankişiyev Sığorta fəaliyyətinin əsasları Bakı – 2006
6. B. Xankişiyev, P. N. Abdullayev, “Sığorta işi” Bakı, 2004
7. B.A.Xankisiyev Sığorta hamı üçün .Bakı ,2005
8. Akif Kərimov “Sığorta” Bakı, 2000
9. Əliyeva Gülşən“Sığorta təşkilatlarının maliyyə resursları və onların artırılması yolları” mag dis,Bakı, 2015, səh 58
- 10.Архипов, А. П. Андеррайтинг в страховании. Теоретический курс и практикум. Учебное пособие / А. П. Архипов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012.-241 с.
- 11.Балакирев В.А. Страхование жизни. 2006.-380с.
12. Ахвледиани Ю.Т., Шахов В.Б. Страхование. М.: «Юнити», 2006.-с. 511.
13. Алексеева Е. В. Развитие обязательного страхования в современных условиях : автореф. / Е. В. Алексеева ; Мордов. гос. ун-т им. Н. П. Огарева. -Оренбург, 2008. 18 с.
14. Журавлев Ю.М. Секерж И.Г. Страхование и перестрахование: теория и практика. М.: Анкил, 1993. - 184с.
15. Абрамов В.Ю. Страхование: теория и практика. М.: «Волтерс - Клувер», 2007г. - С. 512
16. В.В.Шахов,Ю.Т.Ахбледиани, «Страхование», Москва, ЮНИТИ, 2009
17. Гварлиани А.А «Основы страхования», Москва, 2005

18. Сахирова Н.П. «Страхование» (учебное пособие), Москва 2006.
19. Журавлев Ю.М.Сеперж И.Т. «Страхование и перестрахование»
Москва, 2012
- 20.Л.А. Орланюк – Малицкая, «Платежеспособность страховой
организаций», М. «Анкил»,2011
- 21.www.banker.az
- 22.www.sigorta.maliyye.gov.az
- 23.www.azstat.org
- 24.<https://muhasib.az/Muhasibat/mesref/mesref1.php>
- 25.<http://marja.az/news/3911>
- 26.<http://marja.az/news/4705>
- 27.<http://banker.az/sigorta-bazarlarinin-muqayis%C9%99si/>
28. <http://kayzen.az/blog/finance/1042/1.1.1.maliyy%C9%99-sistemi-anlay%C4%B1%C5%9F%C4%B1-v%C9%99-elementl%C9%99ri.html>
29. <http://kayzen.az/blog/finance/1045/1.2.1.pul-sistemi-mahiyy%C9%99t-v%C9%99-struktur.html>
- 30.https://az.wikipedia.org/wiki/%C4%B0stehsalat_m%C3%BCnasib%C9%99tl%C9%99ri

АННОТАЦИЯ

Страховые компании предназначены предотвратить риск и ущерб, который может быть с которыми сталкиваются люди или учреждения. Их основными целями являются уменьшить риск и отплатить ущерб в случае риска становится плохо.

Процедуры ревизии бизнеса компании являются страховые компании прикладной тоже. Страховые компании, как другие компании имеют, настройка внутреннего аудита системы в контексте текущих правовых механизмов.

В этом исследовании, сначала обсуждаются общие характеристики страховых компаний и затем оцениваются стандарты внутренней ревизии и практики в страховых компаниях.

ANNOTATION

The insurance company is historically certain public form of functioning of insurance fund, represents a distinct structure, making the conclusion of contracts of insurance and maintenance.

The sphere of activity of insurance companies – commercial insurance, to conduct insurance insurance company requires a license from the State insurance supervisory authority.

There are different types of insurance companies. As market participants they can be classified according to the following criteria:

1) by the nature of the insurance product is:

- life insurance companies;
- companies with other types of insurance, except life insurance;
- companies with mixed insurance;
- company focused on individual insurance risks;

2) by the nature of the operations is:

- primary insurance;
- reinsurance;

3) on a territorial basis:

- central operating throughout the country
- regional (within region);

REFERAT

Mövzunun aktuallığı. Sığorta – cəmiyyət üzvlərinin hərinin həyatının sosial müdafiəsi üçün zəruri olan ehtiyacların ödənilməsindən maliyyə ehtiyat vəzifəsini tutur. Beləliklə, sığorta təşkilatlarının maliyyəsi formalaşmış olur. Sığorta bazarlarında rəqabət üstünlüyünə malik olan sığortaçılar daha çox mənfəət əldə edir.

Müasir dövrümüzdə sığorta təşkilatlarının fəaliyyəti və onun maliyyəsinin formalaşması əsasında iqtisadiyyatda əhəmiyyətli dərəcədə keyfiyyət dəyişiklikləri aparılır. Sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə və onun maliyyəsinin formalaşması, həmçinin təkmilləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirilir.

Sığorta təşkilatının maliyyəsi dedikdə təşkilatın maliyyə – təsərrüfat fəaliyyətinin son nəticəsi kimi başa düşülür. Sığorta təşkilatının maliyyə nəticələri müəyyən dövr üçün xərc və gəlirlərin müqayisəsi ilə müəyyən edilir.

Sığorta təşkilatının nəticələri sığorta xidmətinin həyata keçirilməsiylə əldə edilmiş gəlirlər və sərf edilmiş xərclərin fərqi kimi çıxış edir. Bu vasitə ilə sığortaçı gəlirlərinə vergi tətbiq edilməsi nəzərdə tutulmuş maliyyə nəticəsi hesablanması tətbiq edilir.

Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin rolu iqtisadi həyatda olduqca vacibdir. Sığorta təşkilatlarının maliyyəsi iqtisadi subyektlərinin öz fəaliyyətlərini təmin edilməsində, investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsində, müəyyən iqtisadi layihələrdən formalaşdırılmasında, təbii fəlakət və ya hər hansı bir hadisə nəticəsində ölkə iqtisadiyyatından dəyə biləcək olan zərərlərin aradan qaldırılmasında əsas rol oynayır.

Sığorta bazarlarının stimullaşdıraraq tənzimlənmə prosesinin tətbiqi, sığorta bazarının subyektlərinin mənafe və mövqelərinin mühafizəsi, bütün iqtisadi sahələrin sığortadan maksimal istifadəsi üzrə qanun və qaydaların tətbiq edilməsi, həmçinin mövcud olanların təkmilləşdirilməsidir.

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə əsasən ölkəmizdə olan hər bir sığorta təşkilatları həyat və qeyri – həyat sığortaları ilə eyni anda fəaliyyət göstərirlər. Bu xüsusiyyət əksər dünya ölkələrindən fərqləndirir, çünki əksər ölkələrdə yalnız bir növ üzrə fəaliyyət göstərilməsi mümkündür.

Son illərdə bazar münasibətlərinin inkişafı ilə sığorta bazarında bir o qədər inkişaf edib. Bu inkişafın nümunəsi kimi sığorta təşkilatlarının sayının günü – gündən çoxalması, sığortalar üzrə növlərin artırılması, müasir tələblərə cavab verən təşkilatların yaradılması, ödəmə qabiliyyətliliyinin artırılması və sair. Dövlət, təşkilat və əhali əmlak və mülklərinə sığorta sisteminin tətbiq edilməsi üçün geniş şəraitlər yaradılır. Azərbaycan sığorta bazarı özünün potensial imkanına əsasən perspektivli maliyyə bazarı kimi çıxış edir.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının formalaşdırılmasında Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin xidmətləri əvəzsizdir. Ümummilli liderimiz ölkənin perspektivli inkişaf istiqamətini öz uzaqgörənliyi ilə belə ifadə etmişdi: “Mən Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı üzrə dövlətin həyatə keçirəcəyi siyasətlərini müəyyən etmişəm. Burada əsas məqsəd islahatların həyata keçirilməsidir, onların reallaşdırılması ilə istehsalların artmasına, inkişaf etməsinə, mülkiyyətlərin özəlləşməsinə, özəl sektorun inkişafına, bazar iqtisadiyyatının, sahibkarlığın genişlənməsinə şəraitlərin yaradılaraq stimullaşdırılmasından ibarətdir. Bu bizim dövlət siyasətimizin əsas prinsiplərini təşkil edir”.

2003 – 2012 – ci illər üzrə cəmiyyətin hər bir üzvünün sosial müdafiəsinin möhkəmləndirilməsi və sığorta sisteminin inkişafı üçün büdcə vəsaiti 6 dəfə, minimum əməkhaqqı 18 dəfə, gəlirlər 8 dəfə, minimum pensiyanın miqdarı 7,5 dəfəyədək artırılmışdır. Bununla yanaşı 1,4 milyondan artıq iş yerləri açılmışdır, yoxsulluğun səviyyəsi 7% azaldılmışdır.

2009 – cu ildə “Doing Business”in hesabatlarına əsasən Azərbaycana üzrə dünya ölkələrinin arasında “İslahatçı ölkə” adı verilmişdir.

Dünya İqtisadi Forumuna əsasən aparılan araşdırmalar nəticəsində Respublikamız dünya üzrə 50 rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyat qrupuna daxil edilib.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan İnkişafı Hesabatı üzrə Azərbaycan "İnsan inkişafı indeksi"nin yüksək insan inkişafı qrupunda da yer alıb.

Tədqiqatın vəzifə və məqsədləri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi sığorta təşkilatlarının sürətli inkişafına, onların maliyyə imkanlarının genişlənməsinə, ödəmə qabiliyyətlərinin artımına nail olmaqdır. Sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin təkmilləşdirilməsi üçün bir sıra əsas vəzifələr müəyyən edilmişdir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

- Ölkədə sığorta təşkilatlarının sığorta, investisiya və maliyyə fəaliyyətlərinin prioritetliliyinin müəyyən olunması
- Sığorta təşkilatlarının vergiyə cəlb olunma yollarının təkmilləşdirilməsi
- Sığorta resursunun hərəkət səmərəliliyinin tənzimlənməsinin düzgün aparılması
- Sığorta təşkilatları üzrə maliyyə stabilliyinin təmin edilməsi
- Sığorta təşkilatlarının normativlərə uyğun olaraq ödəmə qabiliyyətliliyinin təmin edilməsi

Tədqiqatın obyekt və predmeti. Dissertasiya işinin predmetini sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin əmələ gətirilməsi, düzgün bölüşdürülməsi, istifadəsi zamanı yaranan iqtisadi münasibətlərin məcmusu daxildir. Tədqiqat obyektini isə Azərbaycan Respublikasının milli sığorta bazarı təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsası. Dissertasiyanın nəzəri əsasını sığorta, sığorta bazarı, sığorta təşkilatları, onların maliyyəsi, pul – kredit münasibətləri üzrə iqtisadçıların elmi əsərlərinə, iqtisadi nəzəriyyəyə, sığorta sistemlərinə, Azərbaycan Respublikası normativ və qanunvericiliklərə əsaslanır. Tədqiqatın metodoloji bazası isə elmi metod və vasitələrin, həmçinin onların induktiv və deduktiv üsullarının təhlillərinin təşkili və əsaslandırılmasıdır.

Dissertasiya informasiya mənbəyi. Onun informasiya bazasının əsasını müxtəlif ədəbiyyatlar, həmçinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası,

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sığorta Nəzarət orqanı, Qanunvericiliklə müəyyən edilmiş norma və aktlar, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin, sığorta təşkilatlarının məlumat, hesabat və göstəriciləri, həmçinin jurnalların və məqalələrin müxtəlif nəşrlərindəki informasiyalat təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyanın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Sığorta bazarında sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin məzmunun formalaşması, maliyyə ehtiyat və resurslarının ödəmə qabiliyyəti arasında münasibətlərin araşdırılması, maliyyə mənbələrinin müəyyən olunmasıdır.
- Ölkə üzrə sığorta təşkilatlarının gəlir və xərclərinin, strukturunun və nəticələrinin müəyyən edilməsi, sığorta ehtiyatlarının yerləşməsi və onların formalaşdırılması aspektlərinin hazırlanıb işlənməsidir.
- Respublikamızda sığorta təşkilatlarının formalaşmasının təkmilləşməsi istiqamətləri, ölkə iqtisadiyyatı üzrə sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin milli sığorta bazarına və dünya sığorta bazarına inteqrasiyasını, onun prioritetlərinin müəyyən olunmasıdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti onun materiallarının, nəticələrin, irəli sürülən təklif və inkişaf nəticələri iqtisadiyyatda gələcək üçün elmi – praktiki araşdırmaların təməlində böyük rol oynayacaqdır. XX əsrin axırı XXI əsrin əvvəllərində Respublikamızda sığorta sisteminin praktiki əhəmiyyəti artmışdır. İqtisadiyyatın sürətli inkişafı ilə sığorta sistemi də inkişaf etdirilən sahələrdən birinə çevrilir.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflər, ədəbiyyat siyahısı, istinad edilən mənbələr, müxtəlif cədvəl, diaqram və sxemlərdən ibarətdir. Dissertasiyanın quruluşu aşağıdakılardan ibarətdir:

Dissertasiya girişi mövzunun aktuallığına əsaslandırılmışdır.

Dissertasiyanın birinci fəslı “Azərbaycanda sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının nəzəri və metodoloji əsasları” adlanır. Burada sığorta anlayışından, sığorta təşkilatlarından, onların maliyyəsində, sığortanın iqtisadi mahiyyəti və zəruriliyindən, sığortanın sosial, iqtisadi rolundan və əhəmiyyətindən, sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının nəzəri əsaslarının təhlil edilir.

Dissertasiyanın ikinci fəslı “Azərbaycanda sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının müasir vəziyyəti” adlanır. İkinci fəsildə sığorta təşkilatlarının gəlir və xərclərindən, sığorta təşkilatlarının maliyyə nəticələrindən, nəticələr əsasında təhlillərin aparılması və qiymətləndirilməsindən, sığorta təşkilatlarının ehtiyatlarının formalaşmasından, yerləşdirilməsindən və bölüşdürülməsinin təhlilindən, həmçinin sığorta təşkilatlarının ödəmə qabiliyyətliliyindən, ödəmə qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsinin təhlilindən bəhs edilir.

Dissertasiyanın üçüncü fəslı “Azərbaycanda sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşması problemlərinin təkmirləşdirilməsi yolları” adlanır. Bu fəsildə isə Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında sığorta bazarının inkişaf istiqamətləri və onun təkmirləşdirilməsi, sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasının təkmirləşdirilməsi istiqamətləri, sığorta təşkilatlarının maliyyəsinin formalaşmasında səmərəliliyin artırılmasının üzrə beynəlxalq təcrübələrin rolunun müəyyən edilməsi təhlilləri aparılmışdır.

Dissertasiyanın sonunda isə ümumiləşdirilən şəkildə dissertasiya mövzusunun nəticə və təkliflər, eləcə də bu işin yazılması zamanı istifadə olunan ədəbiyyat siyahısı verilmişdir.